

Nil nisi bonum: moartea lui Constantin Stere și publicistica necrologică în presa anilor treizeci

Florea Ioncioaia

Cuvinte cheie: *anii treizeci, necrologul de presă, celebrare postumă, stigmat, intelectuali*

Introducere

În ediția sa de sâmbătă, 27 iunie 1936, cotidianul de seară *Gazeta* publica în spațiul destinat informațiilor de ultimă oră o scurtă știre al cărei titraj se autoexplicita: „Dl. Cons. Stere, grav bolnav/Starea d-sale inspiră îngrijorări”¹. Aceasta era prima referire la figura lui C. Stere, în cei doi ani de apariție ai publicației. Termenii în care este redactat textul, de evidentă simpatie, sugerează că nu este vorba de o simplă știre, considerată în general a fi gradul zero al scriiturii jurnalistice, în sensul că implică în mod necesar o formă clară de obiectivare și impersonalitate. Apărută duminică, 28 iunie 1936, și plasată de această dată pe prima pagină, notița de a doua zi, prin care *Gazeta* anunța încetarea din viață a lui Constantin Stere, afișa o simpatie încă și mai clară față de cel dispărut. De altfel, în zilele următoare, *Gazeta* va găzdui o suită de articole cu privire la dispariția lui Stere, în care tonul este invariabil admirativ.

Câteva articole de presă care să marcheze dispariția unei figuri publice, fie și controversate, de talia lui Stere, nu par a reprezenta un fapt ieșit din comun. Totuși, amploarea și conținutul pe care le dă *Gazeta* acestui gest sunt surprinzătoare, mai cu seamă dacă ne gândim că pare a fi prima și singura dată când figura fostului profesor de la Universitatea din Iași este evocată în această publicație, în cei trei ani de apariție. În plus, Constantin Stere nu pare să fi fost un apropiat al redacției și nu mai ocupa deja de mai bine de un deceniu o poziție publică de oarecare

¹ *Gazeta*, sâmbătă, anul III, nr. 686, 27 iunie 1936, p. 6. în spațiul destinat informațiilor de ultimă oră.

importanță. Dimpotrivă, de ani buni fusese mai curând un marginal, dacă nu chiar un condamnat la rușinea publică, la limita morții civile, ca urmare a acuzelor de colaboraționism cu germanii în timpul războiului, acuze întreținute de publicații și cercuri politice destul de influente².

Dispariția unei figuri publice este un eveniment în sine și, deci, inevitabil, un fapt de presă. Știm, de asemenea, că momentul ca atare nu poate fi privit niciodată ca fiind unul pur privat. Emoția disruptivă a evenimentului morții este împlânzită prin rituri și practici uneori foarte complicate și extinse, care implică nu doar o mizanscenă cu caracter mai mult sau mai puțin privat, ci și o formă de expunere socială, respectiv, o ieșire din cadrul privat al doliului. Acest aspect este cu deosebire important de observat în cazul acelor categorii care trăiesc din notorietatea, prestigiul și influența lor socială, fie că vorbim de intelectuali sau militanți politici, fie că vorbim de figuri publice care provin din sfera divertismentului. Pentru aceștia, îndeosebi, evenimentul morții poate reprezenta un test al influenței sociale. De altfel, felul în care este pus în scenă evenimentul dispariției pământești a unei persoane exprimă o formă de clasificare socială, pe care, în aparență, ar părea că o așază între paranteze³.

Sub acest aspect se poate observa că mizanscena, uneori foarte elaborată, care însoțește momentul trecerii pe cealaltă lume a unei persoane, resemnifică uneori biografiile celor dispăruți, le conferă o aureolă, le fixează în conștiința colectivă, generează chiar, s-ar putea

² Se știe că, imediat după război, Stere fusese atacat violent atât de către liberali, cât și de către conservatori, prin ziarele și liderii lor, în ciuda rolului său major în atragerea cercurilor conducătoare ale Basarabiei de partea României și unirea acestei provincii cu România. Va fi de altfel suspendat, începând din martie 1919, din poziția de profesor al Universității din Iași, rămânând suspendat aproape 17 ani, până la pensionare, în februarie 1936. Atacurile de presă vor continua și în anii treizeci, deși mai curând prin asocieri cu foștii săi camarazi de la *Lumina*, ziarul său din perioada războiului, deveniți între timp personaje importante în trustul care edita ziarele *Adevărul* și *Dimineața*; cf. Ovidiu Buruiană, *Liberalii. Structuri și sociabilități politice liberale în România interbelică*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 2013, p. 407 sq., *infra*, notele 81 și 82; Zigu Ornea, *Viața lui C. Stere*, București, Editura Compania, 2006, p. 495 sqq.; Cătălin Botoșineanu, „Trădători vs. patrioți la finalul Marelui Război. Excluderea lui Constantin Stere de la Universitatea din Iași”, mss., p. 8 sq., și *passim*.

³ În ciuda a ceea ce susține în mod obișnuit, observa Alden Whitman, jurnalistul specializat ca autor de articole cu caracter necrologic de la *The New York Times* din anii șaiszeci-șaptezeci și cel care a refondat practic acest gen publicistic, moartea nu este marele nivelator social: „it obviously levels some a great deal more than others”; Nancy Lutkehaus, *Margaret Mead: The Making of an American Icon*, Princeton, Princeton UP, 2008, p. 238.

spune, o nouă viață. În general, aceasta depășește cadrul unei simple celebrări compasionale: ne vorbește ceva nu doar despre persoana în cauză, despre puterea sa socială, rețelele și afinitățile sale, dar și despre imaginarul moral al epocii și mai cu seamă despre arsenalul discursiv prin care moartea este transformată în eveniment. Obligația compasională, retorica afectată, dramatizarea intensă, atât de frecvente în asemenea momente, nu sunt neapărat gesturi sau acte discursive strict convenționale. În acest sens, în retorica funerară se pot distinge atât notele unei prime evaluări dincolo de mormânt, cât și o componentă subtil normativă, respectiv, intenția de a prescrie posterității cadrele principale în interiorul cărora figura dispărutului ar trebui receptată.

Mult timp un simplu suport pentru punerea în scenă a discursului necrologic, presa a devenit, probabil, principalul instrument și uneori agent al acestuia, îndeosebi, în cazul figurilor publice. Este drept că, în multe cazuri, discursul mediatic poate transforma evenimentul, prin supraexpunere, dar uneori chiar printr-o formă sau alta de ignorare, în subiect public. Fapt este că, odată cu expansiunea presei, moartea nu mai este un simplu eveniment cvasi-privat, pentru care datoria doliului să implice mai ales reținere și concordie. Nu de multe ori asistăm la diverse forme de instrumentalizare a morții, fie pentru uz pur mediatic (ca o formă de divertisment!), fie pentru uz partizan, ca parte a unui demers de recuperare/anexare și auto-victimizare. De altfel, fracturile ideologice sau de altă natură au marcat adesea maniera în care s-a pus în scenă discursul necrologic: de la un pretext pentru o înfruntare fără limite la excesele celebrative. Sunt acestea obligatorii, de neevitat? Care sunt atunci elementele care structurează acest tip de discurs? Ce rol joacă finalmente necrologul de presă în evaluarea unei figuri publice și în configurarea posterității sale? Reprezintă cazul lui Stere un exemplu de acest fel? Nu trebuie uitat, în situația sa, că posteritatea părea unora singura instanță care îi poate salva onoarea și reabilita figura acestui damnat absolut⁴.

Având ca punct de plecare „dosarul” necrologic din cotidianul *Gazeta*, studiul de față și-a propus mai întâi să reconstituie maniera în

⁴ „Nu-i deloc exagerat când spunem că n-a fost în țara românească un alt om politic mai calomniat, ocărat și prigonit ca profesorul C. Stere”, observa unul dintre primii săi biografi, Sterie Diamandi (*Galeria oamenilor politici*, București, Editura Cugetarea, 1934/Editura Eurosong & Book, 1998, p. 165). O temă devenită clișeu, cum vom vedea în necroloagele de la moartea sa și reluată de Z. Ornea, mai recent: „Stere a fost de la naștere un damnat iremediabil, iar viața lui s-a desfășurat ca un continuu lanț de nefericiri, mai toate spectaculoase. Care, datorită lui, sau, mai ales, altora, au devenit publice, împinse de adversari mereu la rampă și comentate insidios”. Z. Ornea, *Viața lui C. Stere*, p. 20.

care dispariția unei figuri publice și universitare de amplitudinea lui Constantin Stere a făcut obiectul unui discurs de presă, respectiv, cum se configurează și care sunt elementele care structurează necrologul în presa românească a anilor treizeci. Mai cu seamă este vorba de a vedea care este relația dintre celebrare și evaluare, respectiv, între situate și asasinatul în efigie. În al doilea rând, utilizând analiza comparativă a celor două retorici necrologice concurente care domină anii treizeci ai secolului trecut, studiul încearcă să distingă felul în care poziția de universitar este proiectată în spațiul public și implicit de a deschide o discuție cu privire la valoarea de sursă istorică a demersului necrologic în cercetarea trecutului universitar. În demersul de față interesează așadar nu atât un răspuns la întrebarea dacă există o retorică a necrologului de presă sau în ce privește veridicitatea demersului în general, ci, mai ales, să se chestioneze asupra contribuției necrologului de presă la cercetarea structurii de putere a câmpului universitar, ca și asupra demersului biografic, în general, și îndeosebi în ce măsură necrologul poate fi văzut ca o cheie pentru evaluarea postumă a universitarilor.

Este drept că, în cazul lui Stere, această discuție este doar parțial relevantă, datorită îndeosebi naturii particulare a posterității sale⁵, generate

⁵ Prezență publică magnetică, activ în diverse forme de angajament public și sociabilități intelectuale asociate cu radicalismul reformist, martor a jumătate de secol de istorie a lumii românești, C. Stere are o posteritate puternic fracturată. În prefața monografiei sale, Z. Ornea amintește de căldura cu care M. Ralea vorbea de Stere, pe la începutul anilor șaizeci, dar discuțiile par a fi avut un aer mai curând subversiv (Z. Ornea, *Viața lui C. Stere*, p. 9 sqq.). În *Amințirile* sale, de pildă, Șerban Cioculescu, titularul cronicii literare a *Adevărului* în anii treizeci, numele lui Stere nu apare deloc, deși Cioculescu recenzase fiecare dintre cele opt apariții editoriale ale lui Stere din seria romanescă „În preajma revoluției”, polemizând chiar cu acesta pe marginea unei asemenea cronici, în mai-iunie 1935; nu știm dacă acest fapt s-a datorat unei cenzuri, fie și informale, a regimului comunist, ori dacă Cioculescu n-a considerat figura lui Stere demnă de a fi evocată. La rândul său, G. Călinescu, un alt recenzent asiduu al operei lui Stere, deși îi acordă o oarecare atenție în a sa *Istorie*, redactată la câțiva ani de la dispariția lui Stere, concluziile sale sunt totuși într-un evident contrast cu cronicile din *Adevărul*. Astfel, îl integrează în marele său capitol „Romancierii, 1920-1930”, între Ionel Teodoreanu și Gib Mihăiescu; după Camil Petrescu, dar înaintea lui Cezar Petrescu; îi reproșează însă că și-a romanțat memoriile; „Sfătuit rău, adulat, literatul, în al șaptelea deceniu al vieții, s-a crezut cu naivitate un romancier universal, un Dostoievski, și s-a pierdut în iluzia că simplele date ale vieții sale, transfigurate, reduse la o idee generală, pot să aibă un interes absolut”. Prin urmare, „interioritatea îi lipsește”, întrucât „scopul său este de a explica, de a-și documenta democratismul, de a-și îndreptăți purtarea politică”. Totuși, „însușirile de romancier nu-i lipsesc”, arată Călinescu, și „în moduri vetuste, într-un limbaj cam jurnalistic, dar incisiv nu rareori, cu maniere din Gogol, Dostoievski și Tolstoi, scriitorul dovedește, cu toată înclinarea spre dilatație (explicabilă

atât de opțiunile sale politice uneori derutante, de inabilitățile sale relaționale din timpul vieții, cât și de efectele ocupației sovietice și de consecințele sale decenii de-a rândul. Astfel, în anii comunismului, figura lui Stere a fost obiectul unei duble ocultări: ca trădător de clasă și ca basarabean, respectiv, naționalist român; în forme diferite, această ocultare s-a păstrat până în 1990 și chiar mai apoi, când pozițiile lui de stânga ca și delicata problemă a colaboraționismului din timpul Primului Război Mondial l-au menținut într-o evidentă penumbră, chiar dacă, după 1990, imaginea lui de reformator social⁶, alături de aceea de erou unionist, i-a asigurat o anume posteritate, mai ales în mediile din Basarabia⁷.

prin faptul că-și dicta romanul), un simț just de viață”. Apoi, odată cu „volumul II, opera se sfârșimă” (*Istoria literaturii române de la origine până în prezent*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, ediție și prefață de Al. Piru, București, Editura Minerva, 1988, p. 757-762). Recuperarea lui pare a începe cu adevărat în anii optzeci, odată cu reeditarea unor lucrări și mai ales cu primele studii monografice: *Scrieri*, ediție, studiu introductiv și note de Z. Ornea, București, Editura Minerva, 1979; Zigu Ornea, „Poporanismul (C. Stere, G. Ibrăileanu)”, în Dumitru Ghișe, Nicolae Gogoneață (eds.), *Istoria filosofiei românești*, II, București, Editura Academiei, 1980, p. 94-113; Virginia Mușat, *C. Stere scriitorul*, București, Cartea Românească, 1978; Ioan Căpreanu, *Eseul unei restituiri. C. Stere, un militant și teoretician al luptei pentru emancipare socială și națională*, Iași, Junimea, 1988; Zigu Ornea, *Viața lui C. Stere*, 2 vol., București, Editura Cartea Românească, 1989-1991 (ediție nouă: București, Editura Compania, 2006).

⁶ Această imagine este în mod limpede cea mai puternică efigie asociată lui C. Stere; o găsim încă din epocă; de exemplu, la Sterie Diamandi, care conchide în capitolul pe care i-l dedică în lucrarea sa că: „țărănimea de mâine, liberă și stăpână pe destinele ei, îl va absolvi de toate greșelile pe care le-a comis în viață, îl va răzbuna de toate nedreptățile îndurate și-i va proslăvi memoria” (*Galeria oamenilor politici*, p. 176). Este un mesaj pe care-l vom regăsi de asemenea în mai toate demersurile necrologice de la moartea lui Stere.

⁷ Pe lângă reeditarea romanului său *În preajma revoluției* de către Z. Ornea, la începutul anilor '90, în ultimele decenii, mai ales la Chișinău și Iași au apărut mai multe versiuni ale publicisticii sale: *Scrieri*, ediție îngrijită, prefață și note de Vasile Bădiu, Chișinău, Hyperion, 1990-1991; *Social-democratism sau poporanism?*, ediție și prefață de Mihai Ungheanu, postfață de Ilie Bădescu, Galați, Porto-Franco, 1996; *Singur împotriva tuturor: discursuri*, ediție îngrijită de Alina Ciobanu, Chișinău, Editura Cartier, 1997; *Scrieri politice și filosofice*, ediție și prefață de Victor Răzescu, București, Do-MinoR, 2005; *Documentări politice*, ed. îngrijită de Iurie Colesnic, Chișinău, 2002; *Publicistică*, ediție îngrijită de Pavel Balmuș, Chișinău, 2006; C. Stere, *Publicistica*, ediție de Victor Durnea, I-III, Iași, Editura Universității, 2011-2012-2014. Vezi de asemenea și excelentele studii ale lui Victor Durnea: „Începuturile publicistice ale lui Constantin Stere”, în *România literară*, vol. 40, nr. 45, 16 nov. 2007, p. 16-17; „Realitate și ficțiune în romanul *În preajma revoluției* (două tragedii siberiene)”, în *Limba română*, XVII, 10-12 (2007); <http://www.limbaromana.md/index.php?go=articole&n=607> (accesat pe 17 mai 2015).

În ce privește abordările privind cariera sa universitară, ca student, profesor și rector al Universității din Iași, acestea au fost fie incidentale (în cadrul demersurilor biografice, mai cu seamă), fie strict delimitate în timp. De asemenea, utilizarea necrologului ca sursă a fost rară și insuficient problematizată. În lucrarea sa, care este cea mai completă abordare biografică asupra lui Stere, istoricul literar Zigu Ornea folosește îndeosebi materialele necrologice din *Adevărul* și *Viața Românească*, dar nici rigoarea, nici modul de contextualizare a acestor informații nu mai pot satisface.

Demersul de față nu ia în discuție presa epocii în integralitatea sa și evident nici întreaga problematică a necrologului de presă. Poziția cotidianului *Gazeta* este luată ca punct de plecare mai ales datorită angajamentului destul de neobișnuit al ziarului în cadrul presei interbelice. Astfel, publicația încearcă să se plaseze în complicatul câmp al presei anilor treizeci cât mai departe de pozițiile tranșante și adesea pur reactive ale majorității publicațiilor epocii; o poziție riscantă de altfel, care n-a contribuit pare-se la reușita sa financiară (nu rezistă decât trei ani!). În același timp, este drept că acest non-angajament ideologic explicit nu este neapărat lipsit de orice *parti-pris* politic, dar acesta este mai curând un fapt de conjunctură sau având un caracter de opțiune personală a unui colaborator sau altul. Din acest punct de vedere, *Gazeta* poate fi văzută ca un martor privilegiat în ce privește evoluția celor două perspective dominante din presa anilor treizeci, care pot fi analizate astfel nu doar în oglindă ci și în raport cu o anume normalitate referențială. Perspectiva se impune atât pentru a vedea diferențele/similitudinile, pentru a reconstitui eventual codurile stilistice ale necrologului, cât mai ales pentru a sesiza maniera în care se instrumentalizează acest demers, structurarea unor culturi politice concurente, și a evita astfel, pe cât posibil, capcana egalizării morale a acestor poziții. Totuși, se înțelege că interesează mai ales imaginea produsă de aceste publicații, câmpul de forțe care se naște astfel, și abia în plan secund veridicitatea acestor articole.

O cercetare asupra problematicii publicisticii necrologice poate aduce o contribuție atât la discuția privind valoarea de sursă istorică a documentelor necrologice, cât și în ce privește problema reconstituirii evoluției practicilor memoriale și a conexiunii acestora cu pozițiile și culturile politice dintr-o epocă. Suntem, de altfel, într-o perioadă de instrumentalizare politică intensă a morții *en martyr*⁸ și de fondare sau

⁸ Vezi, de exemplu, funeraliile lui Moța și Marin, decembrie 1936-februarie 1937; Armin Heinen. *Legiunea „Arhanghelul Mihail”*. *Mișcare socială și organizație politică. O contribuție la problema fascismului internațional*, traducere din germană: Cornelia și

refundare a unor culturi memoriale, ca suport pentru politici autoritare, respectiv, de recuperare și celebrare a unor figuri iconice.

1. *Moartea citește ziarul: necrologul de presă ca document istoric*

În ciuda caracterului său comun și aparent privat, moartea este în aproape orice situație un eveniment extraordinar, care depășește cadrele rutiniere ale individului ca și cele strict familiale. Cu atât mai mult dispariția unei figuri publice este un eveniment în sine, care poate angaja mize și reacții pe multiple nivele⁹. Nu este un fapt neobișnuit ca moartea să-i transforme cuiva viața în destin, după cum se spune, respectiv, să o resemnifice într-o manieră pe cât de surprinzătoare pe atât de socialmente expresivă. Exprimarea compasiunii și împărtășirea durerii, ca formă de înlănzire a suferinței devine astfel o convenție primordial discursivă, în care, pe lângă marcarea suferinței, se impune tot mai mult datorita celebrării celui dispărut și uneori chiar o revendicare de ordin simbolic, în general a unui statut postum refuzat în viață acestuia: un prilej de a onora și de a clasa/situa istoric o figură publică, dar în egală măsură și un discurs de instrumentalizare a morții. În același timp, această formă de problematizare a unei existențe sub efectul emoției și al datoriei memoriale, chiar dacă întreține o formă de coeziune socială, contaminează uneori decisiv efortul de evaluare.

De aceea, genealogia culturală a necrologului ca demers publicistic exprimă atât mutații în cadrul discursului de presă, cât și, cel puțin în aceeași măsură, mutații sociale relevante, pe care presa le exprimă și inspiră deopotrivă, actor și martor al evenimentului. Codificarea discursului de presă asupra morții privește și în același timp reproduce o evoluție a practicilor funerare în sine. Dincolo de orice, prin expunerea pe care i-o oferă, necrologul de presă contribuie decisiv probabil la deprivatizarea morții, astfel că, pe măsură ce are loc instituționalizarea acestuia, doliul privat devine aproape o practică fără conținut.

Delia Eșianu; control științific: Florea Ioncioaia, București, Humanitas, 1999, p. 292 sqq.; Z. Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1995, p. 306 sq.; cu privire la legătura dintre cultura necrologică și martirologie, cf. și Joachim Wollasch, „Les obituaires, témoins de la vie clunisienne”, în *Cahiers de civilisation médiévale*, vol. XXII, 1979, p. 141; Mihai Chiper, „Rolul funeraliilor în construcția panteonului pașoptist”, în *Xenopoliana*, t. XIV (2006), 1-4, p. 59-75.

⁹ Cf. Ph. Ariès, *Omul în fața morții* (versiune românească a lucrării: *L'Homme devant la mort*, Paris, 1977), București, Editura Meridiane, 1998, p. 44 sqq. și *passim*; Michel Vovelle, *La Mort et l'Occident de 1300 à nos jours*, Paris, 1983, *passim*.

Pe lângă anunțul mortuar în sine, de obicei plătit și redactat de familia dispărutului, încadrat în formatul unor rubrici specializate (*Todesanzeige*, *Death* sau *Funeral notice*) sau de anunțuri private (*faire-part* sau *ferpar*, *auch Parte/Partezettel*), mai aproape de tradiția medievală a necrologului¹⁰, în istoria presei pot fi identificate două tipuri principale de practici necrologice. Pe de o parte, avem o narațiune cu caracter informativ asupra unei figuri publice relevante recent dispărute. Aceasta presupune o trecere în revistă a faptelor, calităților și meritelor acesteia, evaluarea sa primară în ce privește rolul istoric, moral sau profesional al acesteia. Pe de alta, fie în concurență, fie cel mai adesea complementar, regăsim un demers celebrativ, care implică pe lângă informare, mai ales o formă de omagiere a unei figuri publice, ceea ce solicită, în general, o construcție mediatică mai complexă, o varietate stilistică destul de largă, de la tableta celebrativă, la orația funebră sau evocarea memorială.

Granițele acestora sunt adesea mai curând vagi. Din acest motiv, chiar dacă multe publicații practică o formă de diferențiere grafică, respectiv, rubricări diferite, separarea dintre notițele cu caracter comercial (plătite) și cele jurnalistice, ca și între acestea și articolele de opinie, distanța dintre acestea nu este întotdeauna clară, adesea mai mult de natură retorică sau de cultură profesională a presei, inclusiv, de ordin deontologic. În fapt, mai ales odată cu anii șaizeci, îndeosebi în presa anglo-saxonă, se poate observa o formă destul de avansată de profesionalizare a practicilor editoriale legate de stilistica necrologică. La publicațiile importante, necrologul de presă în sine se îndepărtează astăzi tot mai mult de domeniul faptului divers, pentru a deveni cu statut egal un gen de *news*, respectiv o componentă a jurnalismului informativ. Prin urmare, ocazionalismul, sursă de patos stilistic, atent la emoții, este tot mai clar separat de necrologul de presă profesional, care mizează deopotrivă pe

¹⁰ Originile necrologului pot fi găsite în antichitatea târzie, dar mai ales în evul mediu timpuriu occidental. Se spune că, în timpul marilor persecuții, martirii erau celebrați prin orații funebre asemănătoare unor panegirice, de unde adesea și confuzia dintre *necrolog* și *panegiric*. Sfinții Părinți ne-au lăsat astfel mai multe cuvântări având caracterul unor omagii postume (Wollasch, *op. cit.*, p. 139 sqq.). Mai importante pentru tradiția necrologică par a fi fost însă cele două sensuri derivate, respectiv, unul care trimite la locul în care erau depuse în bisericile medievale cadavrele înainte de liturghia de înmormântare, altul la registrele sau la anunțurile funerare, imprimate sau nu, cuprinzând numele celor decedați dintr-o parohie, ziua înhumării și date privind celebrările religioase ale memoriei lor, care odată cu secolele XVI pot fi găsite în bisericile occidentale și cunoscute ca *obituaire* (fr.) sau *obituary* (engl.), de la *obitus/obituaris* (lat.), moarte, deces (*Dictionnaire encyclopédique Larousse*, 1998). De aici și numele rubricilor specializate.

neutralitate și precizie, imparțialitate și o doză de conformism rezonabil în judecăți. Astfel, necrologul informativ este relativ convențional (nu de puține ori este pre-redactat), destul de neutru, pune accentul pe factual și veridic, rezervat în judecăți¹¹. Obligatorie, compasiune este totuși atent dozată. Uneori aceste notițe sunt anonime, alteori sunt scrise de autorități critice, în cazul unor figuri intelectuale de notorietate.

De cealaltă parte, gen impur, omagiul postum este mai apropiat stilistic, prin încărcătura dramatică, de o formă de orăție funebră, având nu rareori mai ales calități literare decât jurnalistice. În ciuda codificării și profesionalizării necrologului informativ, nevoia de patos nu poate fi cu totul exclusă în producția necrologică, întrucât este vorba adesea nu numai de evenimente tragice, ci mai ales de evenimente cu un puternic impact asupra publicului, care solicită un tratament specific din partea presei, în care efectul dramatic și incitarea sentimentelor colective, fie de compasiune, fie de revoltă, nu pot fi evitate de către presă.

Astfel că, fie că vorbim de anunțuri, de notițe sau de construcții cu caracter memorial mai elaborate, aceste practici și discursuri coexistă de o manieră sau alta în cadrul aceleiași publicații, fiecare cu funcția sa specifică. Uneori, separația lor este imposibilă. De altfel, ca text publicistic, evoluția necrologului este contrastantă: atracția panegiricului se întâlnește cu nevoia de obiectivare, iar dificultatea de a găsi tonul potrivit, ezitarea între hagiografie și notiță mortuară sau chiar, atunci când situația o cere, rechizitoriu, este nu rareori vizibilă. Din acest motiv poate, la marile publicații internaționale a apărut nevoia unei forme de pre-editare, pentru a preveni atât efectul de surpriză și anacronismul unor informații, cât și dificultatea de acces la informație în timp real sau impactul emoțional al momentului asupra discursului.

Este necesar de asemenea de a observa aici diferența între necrologul publicistic și necrologul administrativ sau chiar față de cel academic.

¹¹ Presa anglo-saxonă îndeosebi și-a făcut un renume din a trata cu maximum de profesionalism aceste demersuri, considerându-le practici jurnalistice ca oricare altele, mai apropiate de actualitățile de tip *news*. Publicații precum *The Economist*, *The Guardian*, *Daily Telegraph* sau *New York Times* acordă de bune decenii o importanță particulară notițelor de tip necrolog, atât sub raport stilistic, deontologic dar și grafic, prin separarea lor într-o rubrică specializată de tip *Obituary*. O serie de jurnaliști renumiți s-au ilustrat în acest domeniu în ultimele decenii, precum Bill McDonald și Alden Whitman de la *New York Times*. Începând cu anii '60, aceștia au codificat acest gen și l-au integrat aproape deplin jurnalismului; cf. „Talk to the Newsroom: Obituaries Editor Bill McDonald”, în *The New York Times*, Sept. 25, 2006; <http://www.nytimes.com/2006/09/25/business/media/25asktheeditors.html> (accesat pe 25 februarie 2016); Alden Whitman, *Come to Judgment*, New York, Viking Press, 1980).

Aceasta nu este doar de natură stilistică, cea mai vizibilă, ci și de natură normativă: necrologul administrativ este fatalmente convențional și riguros factual, moderat în judecăți, dar neproblematic, reprezentând punctul de vedere al unei instituții sau al opiniei majoritare. Pondere emoției și a subiectivității este redusă la minimum. În ciuda acestui fapt, veridicitatea sa nu este prin aceasta asigurată. Iar în ce privește judecata de evaluare, libertatea și nivelul de reflexivitate ale necrologului administrativ sunt îndeobște reduse. În fine, în timp ce necrologul administrativ (și cel academic, implicit, care nu este decât o versiune ameliorată stilistic și intelectual a acestuia) este perceput ca un demers impus, necrologul publicistic este în aparență cel puțin un demers electiv, opțional, supus logicii faptului de presă. În alegerea subiectului, relevanța este dictată în principal de două criterii: 1. notorietatea și uneori rolul public al persoanei dispărute, raportate la publicul și interesele publicației (local sau național/internațional, politic, cultural etc.); 2. semnificația acestei dispariții pentru publicație: în ce măsură aceasta poate servi politica editorială a ziarului.

Este drept că, în principalele publicații, rubrica de ferpar este o prezență obișnuită, spre deosebire de rubrica rezervată necrologurilor propriu-zise, care poate fi găsită aproape exclusiv în publicațiile savante; de altfel, necrologul pare a fi un gen într-o perpetuă construcție, a cărui poziție grafică este negociată de la caz la caz, în timp ce retorica sa este dependentă de natura intereselor redacției: între hagiografie, instrumentalizare, celebrare memorială sau cvasi-ignorare tactică. Dincolo de o simplă onorare postumă, opiniile sunt dominante, cel mai adesea, exprimate printr-o stilistică încărcată, în timp ce informațiile par să joace un rol secundar. De asemenea, selecția figurilor care fac obiectul atenției publicației ascunde o agendă în care unele sunt ignorate, iar altele supraexpuse¹². Referindu-se la dispariția lui Ibrăileanu și lipsa interesului pentru acest eveniment trist, George Călinescu observa predilecția publicului pentru politicieni, în defavoarea figurilor intelectuale, dar și pentru „omul imediat”, în detrimentul „conducătorului îndepărtat și tăcut”¹³.

¹² Adesea multe figuri devenite între timp ilustre au fost ignorate la moartea lor; cazul cel mai șocant este poate cel al lui W. Shakespeare, a cărui moarte trece neobservată în ochii posterității imediate, în timp ce dispariția, petrecută în același an, a unuia dintre actorii care se ilustrase în piesele sale, Richard Burbage, este comentată elegiac de către contemporani; cf. Stephen Greenblatt, „How Shakespeare Lives Now”, în *The New York Review of Books*, april 21, 2016; <http://www.nybooks.com/articles/2016/04/21/how-shakespeare-lives-now/> (accesat pe 12 mai 2016).

¹³ „E un lucru hotărât: viața publică interesează mai mult pe oamenii de toate zilele decât viața intelectuală și un scriitor nu se va bucura niciodată de onorurile

Chiar dacă necrologul nu este o practică bine codificată în presa românească interbelică¹⁴, atât în ce privește modalitățile grafice (rubricația), cât și în ce privește modalitățile retorice, principalele publicații operează totuși în mod curent distincția dintre anunțuri, notițe de tip necrologic și articolele care trimit îndeosebi la retorica omagiului funebru. Dar această minimală formă de codificare se oprește în general aici. Nici termenul, ca atare, nici formula grafică nu s-au impus în presa românească. Profesionalizarea necrologului nu s-a încheiat de fapt nici astăzi.

Necrologul de presă pune așadar probleme atât de interpretare, cât și de situare în epocă. Natura lor este specifică surselor publicistice în general. Este evident de aceea că o cercetare sistematică a necrologului de presă din perspectiva istoriei universității nu poate avea loc fără o

acordate omului politic. Moare un critic de valoarea lui G. Ibrăileanu și o mare gazetă nu-i dă decât spațiul îngust al unei știri prizărite, în vreme ce comunică și se soarbe tot ce într-o sală cu mâncări, între două pahare cu vin, rostesc membrii unui partid. Dar și în politică sunt distincțiuni. Favoarea publică merge spre omul imediat activ și folositor, spre partizan, nu spre conducătorul îndepărtat și tăcut, căruia simțul de răspundere îi interzice manifestarea sgomotoasă.” G. Călinescu, „Sterie Diamandi”, *Adevărul literar și artistic*, nr. 799/29 martie 1936, p. 7.

¹⁴ Venit la noi pe filiera limbii franceze (*nécrolog*), dar având origini greco-romane (lat. *necrologium*, gr. *necrologia*, mort, moarte, de unde *nekrolog*, germ., *necrology*, engl.), termenul este astăzi relativ curent, deși nu pare să fi pătruns în limbajul popular; de altfel, cu sensul de „notiță în memoria unui mort” (Lazăr Șăineanu, *Dicționar universal al limbii române*, ediția a VI-a, Craiova, 1929; A. Scriban, *Dicționarul limbii românești*, Iași, 1939), vocabula pare să fi fost aclimatizată relativ târziu în lumea românească și oarecum în detrimentul termenului tradițional, de *pomelnic*. Astfel, în texte, termenul apare la mijlocul secolului XIX, dar exclusiv în dicționare bilingve și fără a trimite la o practică socială uzuală; cu sensul mai precis de „discurs sau articol în care sunt relevate calitățile și valoarea socială a unei persoane de curând decedate” (*Dicționarul limbii române*, DLR, serie nouă, partea 1, Litera N, București, Editura Academiei, 1971) îl găsim în anii optzeci ai secolului XIX, de asemenea, în limbajul cultivat; printre alții, îl putem întâlni, prin 1882, la Alexandru Macedonski, într-un poem publicat în revista sa, *Literatorul*: „Ziarele, chiar ele, urnindu-se, mă rog/Pe pagina a treia mi-au pus un necrolog” („O noapte de noemvrie”); poetul pare a se referi la o practică uzuală pe care ziarele din epocă o adoptaseră deja; de altfel, mai departe, în interiorul lungului poem, găsim și alte referințe similare, care sugerează coexistența în presa epocii a mai multor abordări necrologice: „Și nu-mi lipsesc discursuri și anunțuri pe la gazete” (Alexandru Macedonski, *Opere*, I, ediție de T. Vianu, București, Editura Fundațiilor Regale, 1939, p. 42; Idem, *Opere*, II, ediție de A. Marino, București, Editura pentru Literatură, 1966, p. 33 și 36.). Totuși, referința macedonskiană trebuie tratată cu multă atenție întrucât se cunoaște adeziunea lui Macedonski în epocă la curentul neologistic din jurul publicației *Revista contemporană*, ca și relația sa foarte liberă cu textul și cuvintele (își modifica textele în mod curent și aproape la infinit!); cf. Tudor Vianu, *Opere*, vol. 12, ediție și note de George Gană, București, Minerva, 1980, p. 575 sq. și 579.

reflecție adâncită asupra caracterului acestora, în egală măsură, practici funerare și documente publicistice, demersuri private și gesturi publice. De altfel, necrologul de presă este o sursă istorică inegal exploatată istoriografic. Utilizată inițial de către istoricii medievali, încă de la finele secolului XIX, documentele necrologice cuprindeau o categorie relativ largă de documente istorice cu caracter comemorativ, de la liste de nume de dispăruți, fie martiri, fie contributori sau ctitori, la notițe mortuare, discursuri funebre, însemnări și scrieri diverse etc.; cele mai cunoscute rămân desigur registrele cu numele celor morți atașate de numele unui sfânt, organizate calendaristic, citite la liturghie după omilia preotului în mănăstirile și catedralele din lumea occidentală, care datează mai ales din secolele XI-XIII. La acestea se adăugau diverse artefacte specifice¹⁵. Funcția lor era comemorativă și ideologică (în cazul martirilor), dar și strict practică, respectiv, de a întreține coeziunea și stabilitatea comunităților mănăstirești, fiind însoțite după cum se știe de gesturi practice, fie donații, fie redistribuția de bunuri și alimente. Esențial de semnalat aici este că acestea aveau un caracter fundamental comemorativ și presupuneau o formă riguroasă de reiterare ciclică. Spre sfârșitul Evului Mediu, categoria „documentelor necrologice” se secularizează și se restrâng mai

¹⁵ Tipologia acestor surse este însă mai largă. Prin anii șaptezeci, L. Génicot vorbea de „documents nécrologiques”, respectiv, de o categorie largă de surse în care intrau și diverse tipuri de artefacte, care funcționau ca suport pentru însemnări cu caracter necrologic (nume și date), apoi acele *libri vitae* sau *libri memoriales*, în care erau înscrise numele membrilor dispăruți ai unei comunități monastice, care urmau să fie apoi amintite la liturghie (L. Génicot, *Typologie des sources du moyen âge occidental*, IV: *Les documents nécrologiques*, par N. Huyghebaert, Turnhout, 1972, *apud* Joachim Wollasch, *op. cit.*, p. 139 sq.). La acestea se mai pot adăuga o categorie încă și mai diversă, de la scrisori, cronici, la documente istorice uzuale, dar care sunt folosite pentru pomenirea ritualică de la liturghie („la récitation du nom de ces personnes, dont on voulait se souvenir dans la liturgie de la messe et de l'office”), apoi, inscripțiile funerare și epitafurile plasate în spațiile sacre, care conțin nume de ctitori dispăruți și care făceau de asemenea obiectul unor comemorări liturgice. „On pourrait presque dire, afirmă Joachim Wollasch, avec quelque exagération, que c'est une caractéristique de toutes les sources médiévales que d'être «commémoratives»” (*Ibidem*, p. 139 sq.). O tradiție comemorativă pe care o găsim exprimată și la noi, practica pomelnicelor; utilizate de asemenea pentru rugăciune, pomenire și celebrare, cele mai cunoscute sunt astăzi cele ale unor mănăstiri, mai ales din Moldova; vezi, pe acest subiect, printre altele, și: Stefan D. Gorovei, „Un nou izvor genealogic și prosopografic: pomelnicul Mănăstirii Probota”, în *Analele Putnei*, X, 2014, 2, p. 287-312; de asemenea, cf. și N. A. Ursu, „O bijuterie a literaturii noastre vechi. Cuvânt de îngropare, ce să zice în grecește *epitafion*, vechiului Ștefan voevod al 5-le, domnul Țării Moldavii, cel ce s-au numit Mare pentru marile vrednicii și vitejii ale sale”, în *Mitropolia Moldovei și a Sucevei*, LXVI, 1990, 4, p. 126-150.

cu seamă la notițele mortuare propriu-zise (obituare), plasate în holurile bisericilor, care anunțau dispariția unui enoriaș, datele de celebrare a liturghiei etc. Odată cu aceasta, stilistica și funcția lor se schimbă: pe lângă caracterul public diferit, caracterul comemorativ devine secundar, în favoarea caracterului informativ, în care accentul este pus cel mult pe celebrarea *hic et nunc* al celui dispărut, care nu doar să orienteze posteritatea imediată, ci mai ales să ofere o imagine publică a emoției provocate de această dispariție și implicit a poziției sociale a familiei. Acest tip de narațiune va deveni apoi, prin contaminarea cu discursul de presă, un discurs relativ autonom, cu propria sa stilistică.

Dintre istorici, Adeline Daumard, în anii șaizeci, și mai apoi Christophe Charle impun necrologul imprimat ca sursă pentru istoria socială, fie că este vorba de cercetări de „genealogie socială” (Daumard), fie de prosopografie¹⁶. Pentru istoria universității, necrologul este o sursă de primă importanță, nu doar pentru că oferă date biografice uneori de primă mână ori pentru informațiile de fundal, dar mai ales pentru că transgresează lumea universitară și îl proiectează pe cel dispărut într-un cadru mai larg. De asemenea, în afară de retorica celebrativă și compasională, se pot distinge în aceste articole notele unei prime evaluări dincolo de mormânt.

Sub raport metodologic, o cercetare asupra „documentelor necrologice” produse de lumea presei implică depășirea mai multor dificultăți, legate îndeosebi de specificul acestora. Mai întâi, așa cum am văzut deja, trebuie distins necrologul savant, academic, de necrologul de presă. Spre deosebire de necrologul savant, deja destul de bine înscris în practicile discursive, necrologul de presă este o practică încă puțin codificată în presa interbelică românească. Este vorba îndeosebi de absența unor modele și norme, fie și tacite, care să dicteze asupra formatului acestuia. De aici varietatea sa, derutantă, la fel ca și prezența masivă a subiectivității, care, pe de o parte, poate facilita cercetătorului o apropiere mai

¹⁶ Cf. mai ales lucrările lui Christophe Charle (*Les hauts fonctionnaires en France au XIXe siècle*, Paris, Gallimard-Julliard, 1980; *Les Élités de la République (1880-1900)*, Paris, Fayard, 1987), Adeline Daumard („Les généalogies sociales: un des fondements de l'histoire sociale comparative et quantitative”, în *Annales de démographie historique*, 1984, p. 9-24; *La bourgeoisie parisienne de 1815 à 1848*, Paris, SEVPEN, 1963); de asemenea, pentru lumea germană se pot vedea: Hans-Joachim Henning, *Die deutsche Beamenschaft im 19. Jahrhundert. Zwischen Stand und Beruf*, Stuttgart, Steinert Verlag, 1984; K. Jeserich, Helmut Neuhaus (Hrsg.), *Persönlichkeiten der Verwaltung. Biographien zur deutschen Verwaltungsgeschichte. 1648-1945*, Stuttgart, Kohlhammer, 1991; Horst Möller, *Parlamentarismus in Preussen, 1919-1932*, Düsseldorf, Droste Verlag, 1985.

mare, o privire mai nuanțată și poate mai completă asupra biografiei unei personalități, dar, pe de alta, permite recursul frecvent la o intensă dramatizare, fapt care poate hipostazia, falsifica, o biografie. Evaluarea unui necrolog informativ trebuie să țină cont așadar atât de (1) condiția adecvării la subiect, respectiv, respectarea criteriului relevanței, cât și de (2) condiția neutralității și îndeosebi (3) de aceea a valorii documentare (veracitate, bogăție a datelor, relevanță) a datelor cuprinse în aceste materiale.

În al doilea rând, este necesar a opera o diferențiere între necrologul informativ sau cu pretenție informativă în raport cu necrologul celebrativ, mai curând hagiografic, pentru a nu mai vorbi de diferențierea dintre necrologul propriu-zis și notița mortuară: unul este un gen publicistic, celălalt un tip de anunț publicitar. În fine, este necesar a clasa distinct știrea-pamflet de articolul omagial sau comemorativ. Deși punerea lor în pagină nu le evidențiază clar, stilistica și mai ales funcția lor editorială este diferită. Mai dificil este de a separa gestul memorial dezinteresat de elogiul funebru care ascunde în general o intenție de recuperare a figurilor iconice în beneficiul unor organizații de presă ori grupări politice. Din acest motiv, o analiză de conținut presupune a lua în discuție atât conținutul propriu-zis al documentelor, cât și „ambalajul” acestora: stilistica scriiturii și stilistica mediatică, îndeosebi, modul cum este pus în pagină textul, titrajul, plasamentul, iconografia și alte accesorii însoțitoare ale textului. Acestea sunt uneori este mai importante decât conținutul, pentru că oferă indicii preliminare privind intențiile redacției, ca și asupra punctelor de tensiune în raport cu o figură publică dispărută.

2. Recursul la *damnatio memoriae*

Știrea din ziua de sâmbătă, 27 iunie 1936, prin care cotidianul de seară *Gazeta*¹⁷ anunța boala lui Constantin Stere, indica nu doar un interes

¹⁷ Publicație aproape necunoscută astăzi, *Gazeta* apare la București ca un cotidian de seară, începând de joi, 15 martie 1934, sub conducerea lui Alexandru Kirițescu, cunoscutul dramaturg. Își încetează apariția în mai 1937. Titlul publicației din primele luni este *Gazeta. Cotidian de seară*. Din toamna lui 1935, după ce dispăre numele lui Kirițescu de pe frontispiciu, apare în formula *Gazeta. Cotidian independent de seară*. După cum o arată unele referințe din articolele editoriale de mai apoi, contextul acestei apariții pare a fi legat de efectul paradoxal al stării de asediu, de după asasinarea în decembrie anterior a lui I. G. Duca, atunci când o serie de publicații au fost închise, iar cenzura militară a devenit mai aspră. *Gazeta* profita așadar de un gol, dar ziarul bucureștean se voia o publicație nu doar moderată, mai reflexivă, ci mai ales un pol nou în competiția marilor trusturi de presă ale epocii, deja bine profilate politic. Potrivit

brusc pentru figura lui Stere, ci și, cel puțin prin comparație, o surprinzătoare viteză a redacției: este prima informație de presă cu privire la starea „moșierului” de la Bucov. Este drept, în acel moment, Stere era deja mort de aproape douăzeci și patru de ore, dar toate celelalte cotidiene vor anunța informația abia a doua zi, în edițiile lor de duminică, 28 iunie¹⁸. În același timp, deși nota sugera o anumită intimitate cu lumea lui Stere („Din cercuri apropiate ni s-a arătat...”, se arată în text, cu referire la sursa informației), aceasta era teribil de imprecisă, căci ni se spune că fostul fruntaș politic „se afla grav bolnav la locuința sa din Capitală”, în timp ce acesta era deja mort și nu se afla în Capitală, ci la proprietatea sa de la Bucov, de lângă Ploiești¹⁹.

articolului care deschide primul număr, ar fi vorba de un proiect gazetăresc și intelectual independent: „*Gazeta*, foaia cari astăzi cade pentru întâia oară sub ochiul cititorului, este rodul inițiativei, muncii, priceperii unui pumn de ziaristi profesioniști, la cari s-au alăturat câțiva tovarăși de luptă, recunoscuți printre cei mai de frunte din generația și specialitatea lor”. Independența, onestitatea, respectul pentru excelența profesională și autofinanțarea sunt valorile clamate în acest articol program. Din analiza conținutului publicației, putem vedea că aceasta încerca să se plaseze la centru-stânga, respectiv, în termenii gazetărilor de aici, ca o publicație *democratică*, o formulă care în acei ani desemna mai ales stânga necomunistă, care nu era legată direct și vizibil de lumea sovietică. Este adevărat că publicația se arată în general mai puțin crispată în raport cu URSS (salută de exemplu tratatul româno-sovietic și reluarea legăturilor cu URSS), relativ neutră spre favorabil în raport cu comuniștii (este perioada marilor procese în care sunt implicați comuniștii), se exprimă cu îngrijorare și apoi cu adversitate (mai ales în editoriale) contra insurgenței franchiste din Spania, este decis anti-hitleristă și denunță uneori mândros revizionismul. Pe lângă semnăturile unor cunoscuți condeieri din presa de stânga precum I. Ludo, ziarul a beneficiat de colaboratori prestigioși din mediul intelectual, începând cu Camil Petrescu, V. I. Popa, Mircea Ștefănescu și până la Vladimir Streinu sau Ion Pas. Cf. și I. Hangiu, *Dicționarul presei literare românești, 1790-1990*, ediția a doua revizuită și completată, București, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996, fișa 786; de asemenea, Vladimir Streinu, *Radiografii politice*, ediție îngrijită și table cronologic de Ileana Iordache-Streinu, prefață de Barbu Cioculescu, Târgoviște, Editura Bibliotheca, 2013.

¹⁸ După cele mai credibile informații, C. Stere murise vineri, 26 iunie, seara, la ora nouă, la reședința sa de la Bucov; Z. Ornea, *Viața lui C. Stere*, p. 819. La tristul episod asistaseră pe lângă membrii familiei și figuri politice precum Grigore Iunian și Victor Iamandi, subsecretar de stat, fost student, „însărcinat să reprezinte guvernul” (*Ibidem*, p. 607 sq.). Surprinde lentoarea cu care circulă informația de presă, ceea ce poate sugera din nou poziția publică relativ marginală a lui Stere din acel moment.

¹⁹ De fapt, este posibil ca știrea să fie nu atât eronată cât anacronică. Știm astăzi că Stere stătuse bolnav la pat două săptămâni înainte de a muri, inițial într-un spital bucureștean (*Ibidem*, p. 818 sq.). De asemenea, știrea confirmă o informație orală, pe care Ornea o preluase doar cu prudență de la nepotul lui Stere, potrivit căreia, în ultimii ani, acesta și-ar fi achiziționat o casă în București, dar despre care biograful nu avea alte

În același timp, textul ca atare, deși iese din formatul unei știri de presă obișnuite (caracterizate în general prin ceea ce am putea numi ca fiind gradul zero al scriiturii jurnalistice, în ce privește mai ales detașarea în raport cu obiectul acesteia), este destul de prudent, chiar și atunci când recurge la modul compasional și simpatetic sau când utilizează formule apreciative („cunoscutul romancier și fruntaș al partidului radical-țărănist”): ziarul se referă la anii din urmă ai carierei sale publice și nu la perioada sa de activitate de prim plan, totuși mult mai cunoscută și poate mai importantă. Amnezia poate să se datoreze fie necunoașterii (ceea ce ar fi greu de acceptat), fie calculului, respectiv intenției de a-l recupera discret pe Stere ca „figură simbolică”.

Nota de intenționalitate a demersului nu trebuie firește exagerată. Probabil că nu avem aici un plan conturat, ci mai mult un semnal al faptului că redacția este conștientă de importanța figurii lui Stere, atât ca o „relicvă” a unui trecut încă viu, cât și ca resursă simbolică. O figură istorică derutantă, totuși, înainte de toate. Acest fapt se poate distinge și mai bine în informația din numărul de a doua zi, duminică, 28 iunie, în care se anunță propriu-zis moartea acestuia. Nu doar că materialul este de asemenea nesemnlat și fără titlu, dar, aparent neașteptat, notița este plasată în manșeta din dreapta a primei pagini, în capul rubricii Pietricele, o coloană tipărită cu litere cursive, rezervată de obicei informațiilor para-jurnalistice, de la bârfe, la comentarii răutăcioase și mici împunșături la adresa politicienilor, actrițelor sau diverselor celebrități la ordinea zilei, la știri mărunte, care nu deveniseră articole: o convenție jurnalistică, la granița cu zvonul oral, care însă permitea o scriitură mai

informații (*Ibidem*, p. 810.). Nu știm dacă la această casă se referea subofiterul de securitate însărcinat cu paza fiului său, Gheorghe, în anii cincizeci, în perioada în care era secretar al Prezidiului Marii Adunări Naționale: „Eu m-am dus la el acasă. Stătea pe bulevard, unde era Casa Magistraților, lângă grădiniță”. Anca Scarlat, „Bodyguardul lui Gheorghiu-Dej”, în *Jurnalul Național*, „Interviuri”, 24 aprilie 2007; <http://jurnalul.ro/special-jurnalul/interviuri/bodyguardul-lui-gheorghiu-dej-91297.html> (accesat pe 21 iunie 2015); în schimb, referindu-se la doctorul personal al lui Dej, Leon Bercu, V. Tismăneanu afirmă că acesta locuia, pe la începutul anilor '60, „într-o clădire la începutul străzii Herăstrău, chiar lângă Bulevardul Primăverii”, unde „în aceeași casă locuiau Gheorghe și Leoni Stere”; Marius Stan, Vladimir Tismăneanu, „Moartea unui dictator leninist: «Amintirea tovarășului Gheorghe Gheorghiu-Dej, veșnic vie în inima partidului, a clasei muncitoare, a poporului...»”, *Contributors.ro*, 18 martie, 2015, „Dosar Lenin”; <http://www.contributors.ro/global-europa/moartea-unui-dictator-leninist-amintirea-tovara%C8%99ului-gheorghe-gheorghiu-dej-ve%C8%99nic-vie-in-inima-partidului-a-clasei-muncitoare-a-poporului-un-eseu-de-marius-stan-%C8%99i-vladimir/> (accesat pe 21 iunie 2015). După cum se știe, Gheorghe (fiu din prima căsătorie a lui Stere) n-a avut cele mai bune relații cu tatăl său; cf. și Ornea, *op. cit.*, p. 679 sq.

liberă, fie complet inexpresivă, fie malițioasă până la limita vitriolantului, oricum fără obligația indicării sursei și fără responsabilitatea semnăturii. Textul era însoțit de un insert cu fotografia lui Stere: convențională, tip portret, de uz privat.

Opțiunea a fost dictată probabil de constrângeri redacționale: în fața dificultății de a redacta un necrolog într-un termen foarte scurt, dar mai ales în absența unei practici a necrologului, care implica atât găsirea tonului just, dar și spațiul tipografic cel mai potrivit, modalitatea aleasă salva situația. Textul nu este nici un necrolog în sens propriu, nici o știre obișnuită, dar geometria variabilă a rubricii respective permitea acest tip de construcție narativă heterodoxă. De altfel, în ciuda unei vagi referințe polemice, textul era redactat în termeni pe cât de schematici, pe atât de lirici, fără date precise și cu promisiunea unei reveniri. Poate singura informație reală din text era discreta corectură a informației din ziua anterioară („Constantin Stere a murit la Bucov...”). Dar când murise? Nu ni se spune.

Această imprecizie arată cel mai bine natura relației, destul de îndepărtate, a redacției cu Stere, după cum fixează un fel de canon al reprezentării postume a personajului Stere. Lirismul acoperă nu doar vacuitatea informației, dar mai ales permite redacției să imagineze un personaj pe gustul său, în acord cu propriile intenții: o recuperare *ad usum proprium*. Astfel, Stere este proiectat într-o schemă fatal victimizantă: murise nu oricum, ci „în singurătatea pe care și-o impusese de atâta vreme”, ca un damnat. Se induce astfel imaginea unui solitar încercat, expus, amenințat din toate părțile, supus tuturor vicisitudinilor, dar inflexibil în convingerile, idealurile sale, un suflet „de granit”. De asemenea, acestea permit să se evite o judecată tranșantă asupra anumitor pozițiile ale lui Stere, căci „Stere nu poate fi judecat azi”.

Regăsim aceeași stilistică a necrologului (expresivitate eufemizantă, retorică mândioasă, inamic nenumit) în scurta notiță din numărul următor, de marți, 30 iunie 1936, de asemenea, un articol nesemnat și fără titlu, plasat de această dată în pagina a doua, consacrată în general informațiilor culturale, la rubrica Mozaic, cap de coloană. Textul este format din două părți: începe cu un *lamento*, liric și indignat deopotrivă, în care este denunțată agresiunea contra memoriei lui Stere, văzut ca un asasinat în efigie:

C. Stere s-a stins. A căzut eroic pe aceleași poziții pe care a militat o viață întreagă, retras, neînțeleș și singur. Dar moartea – Maiestate în fața căreia toate glasurile pătimase trebuie să amuțească – nu a avut darul să-l ferească de o ultimă și supremă injurie. Încă o dată a fost numit trădător!

A doua parte conține o încercare de reabilitare. Este drept că și de data aceasta redacția se exclude din rândul judecătorilor („nu noi vom arăta”). În schimb, îi dă cuvântul chiar „părții vătămate”, respectiv, unui membru al Casei Regale, împotriva căreia Stere militase, prin gazeta sa, în perioada ocupației germane a Bucureștiului. Portretul Reginei Maria din Memorii fixează imaginea unui ins bizar, dar idealist, sincer, energic și romantic („un visător plin de misticism slav”), preocupat exclusiv de problema Basarabiei.

În ciuda acestei dramatizări căutate, articolul este o mărturie despre măsura în care Stere devenise o miză simbolică, iar moartea sa se transformase fulgerător într-un câmp de bătălie. Aceasta se observă chiar și într-o situație mai puțin politizată. În numărul de duminică, 5 iulie 1936, la rubrica „Cărți – Teatru – Idei/Mozaic”, din pagina a doua, redactorul anonim se folosește de evenimentul dispariției lui Stere pentru a polemiza cu Eugen Ionescu. Acesta scrisese un eseu în revista *Reporter* despre „romancierul Const. Stere”, pe care redactorul o consideră drept un bun „prilej, firește, pentru o nouă gafă «critică», de natură să-l fixeze și mai stăruiitor în rândul cel mai puțin serioși tineri din «generație» pe autor”. Referința la Stere este aici cu totul decorativă, direcția atacului fiind Eugen Ionescu („un om profund neserios”), în chestiunea judecăților sale literare.

Acest om prodigios și enigmatic

Este drept că, în zilele următoare, *Gazeta*, fidelă mai ales unei atitudini moderate, schimbă registrul. Accentele polemice lasă locul unui exercițiu omagial configurat ca narațiune afectivă, respectiv, mutarea atenției de pe simbolul Stere pe omul Stere. Aparent, cel puțin, *Gazeta* vrea să arate că nu dorește să deschidă un câmp de luptă, ci mai mult să-și configureze filiația, o identitate ideologică, sub masca prezentării „celuilalt Stere”, a omului din spatele unei imagini publice poate nedrepte (redacția nu vrea să se pronunțe cu privire la „această mult controversată și încă neelucidată chestiune”). Redacția miza astfel pe umanizarea lui Stere, pe evidențierea calităților sale decât pe acele aspecte care puteau fi o sursă de conflict.

Articolul „Două amintiri răzlețe despre Constantin Stere”, semnat de A. Mihai și ilustrat foto cu un portret al lui Stere, din ediția de sâmbătă, 4 iulie, este un exemplu. Plasat în pagina a doua, rezervată actualității intelectuale, la rubrica „Cărți – Teatru – Idei”, textul are parte de o punere în pagină mult mai elaborată (pe trei coloane, în capul paginii,

intertitluri, ilustrat foto) și este de această dată semnat (probabil de cineva din redacție sau apropiat). Autorul nu-l cunoscuse direct pe Stere. Relatările sale se referă totuși la două episoade la care fusese martor, prilej pentru a „evoca fugitiv două amintiri răzlețe și aparent fără legătură”. Intenția sa este de a marca astfel contrastul dintre „acest om prodigios și enigmatic, cu aparență de ursuz, interiorizat în meditații” și „ imaginea unei personalități a cărei tonalitate sufletească și coloratură intelectuală a însemnat un permanent semn de întrebare”. Autorul este convins că această față a lui Stere, diferită de imaginea publică, este „prefața înțelegerii atmosferei spirituale și biblioflice în care a trăit Stere ultimii ani ai vieții lui sdruncinate în conacul de la Bucov”. În același timp, este vorba și de o formă de reabilitare prin reactualizare, întrucât cel „care fusese hulit și atacat cu înverșunare de unii, slăvit și venerat până la idolatrizare de alții, nu a izbutit să fie multora din generația tânără un om familiar și apropiat”.

Prima dintre cele două evocări se bazează pe tehnica povestirii în povestire, în care personajul evocat se evocă el însuși, mai întâi, în „cadru unei causerii, la un cerc de conferințe a unor prieteni intelectuali”, cu cinci ani mai înainte. Aici, Stere „a început să povestească cum a călătorit în tinerețe la München, cum a luat contact la Iași cu socialiștii, cum l-a cetit pentru prima oară pe Marx în închisorile Siberiei și multe altele”. Naratorul Stere își intră greu în rol, pare timid, are un „început greoi, încâlcit, de-abia articulând cuvintele, cu o voce pe jumătate stinsă în care se distinge totuși un limbaj metalic ce în tinerețe trebuie să fi avut o frumoasă amploare”. În cele din urmă, „întreaga asistența a fost cucerită” mai ales de calitățile literare ale lui Stere: „darul profund și totuși clar și colorat cu cari Const. Stere evoca oameni, descria peisagii, explica sisteme de cugetare /.../ ajutat de o prodigioasă memorie...”

Trei ani mai târziu, semnatarul evocării îl întâlnea din nou pe Stere, „întâmplător, în Cișmigiu”, dar într-un cadru mai curând privat: „întovărășit de doi amici, între cari un preot basarabean /.../ autorul lui Vania Răutu” le vorbea acestor „doi tovarăși de preumblare despre flori”. Autorul mimează nu doar surpriza, dar și „stinghereala” de a fi „jucat rolul nepoftit de martor auricular” la „dizertația în aer liber” a lui Stere. Acesta este descris ca un personaj statuar: „Cu pletele leonine lăsate în dezordine pe ceafă, cu o pălărie mare de panama, sprijinit cu aere de boem și de visător într-un baston...” Dar mai cu seamă erudiția și sensibilitatea acestuia, „în fața celor doi partizani cu priviri perplexe, semi-bovine, partizani cari desigur ar fi fost mai bucuroși să audă o anecdotă piperată sau un cancan politic”, îl seduc pe martorul indiscret: „a descris cu

gingășie poezia trandafirilor” și „a citat cu glas melodios, ușor voalat un catren dintr-un poet francez despre parfumul și culoarea rozelor”.

Un articol similar ca intenții dar net diferit ca registru, și care încheie dosarul necrologic al lui Stere în *Gazeta*, apare în numărul de miercuri, 8 iulie 1936. Semnat de George Adrian, membru sau apropiat al redacției, care deținea o rubrică de noutăți intelectuale „În fiecare săptămână”, articolul este plasat în subsolul primei pagini, o poziție rezervată de obicei cronicilor culturale. De această dată, avem un fals registru evocator: ceea ce domină este panegiricul, o suită de elogii deschise, care sugerează imaginea unei figuri cvasi-biblice, amenințate din toate părțile, niciodată înfrânte:

În omul acesta care își repetase existența cu o seninătate prea prezentă ca să o numim resemnare și prea creatoare ca să fie nesinceră – se întâlneau într-o tacită comuniune, într-un elan colectiv de proporții mistice privirile unei contemporaneități materialmente copleșite de acea uriașă efuziune creatoare, pornită desigur din dorința de a învinge, cel puțin astfel, un destin, a cărui ingraturitudine Const. Stere o plătitese cu prețul marilor renunțări.

Moartea sa nu este o ispășire, ci o ultimă formă de retrăire românească: tușa finală a unei ficțiuni literare care se confunda cu propria biografie: „Vania Răutu nu putea muri decât astfel. Viața sa nefiind o pasișă a unei existențe reale ci însăși retrăirea, resatisfacerea prin epic, a unei existențe ucise printr-o simplă renunțare...” Printr-un abil joc de planuri, autorul face din confuzia narator-autor o mișcare de absolvire a lui Stere de păcatele care-i erau atribuite: ficțiunea salva omul real, iar moartea acestuia salva ficțiunea. Condeierul *Gazetei* știe că literatura este singurul teritoriu în care nicio judecată a contemporanilor nu poate fi definitivă. Posteritatea devine astfel nu doar tărâmul ipotetic al absolvirii omului Stere, ci și singura instanță care poate salva omul prin opera sa.

Câteva concluzii intermediare

Cele șase articole din *Gazeta* care fac referință la dispariția lui Constantin Stere aparțin unor genuri publicistice diferite: de la știrea de presă propriu-zisă, deopotrivă lacunară și polemică, la tableta memorială. Dintre acestea, doar scurta notiță nesemnăată apărută în ediția din 28 iunie 1936 este mai aproape de ceea ce-am putea numi un necrolog. Aceste registre și unghiuri diferite nu sunt neapărat concurente.

Sub raport stilistic, registrul dominant este cel afectiv: o subiectivitate asumată, dar totuși ambiguă, care implică o trecere oarecum bruscă

de la tonul encomiastic și justițiar la abordarea intimistă, în care ziarul pare că vorbește în locul lui Stere. Principalul efect este refuzul emfazei și implicit al discursivității apăsate ofensive. Imaginea care rezultă de aici exprimă o dualitate inextricabilă: ereticul-victimă care trebuie reabilitat, simbolul care merită o liturghie. În centru se află umanitatea personajului: nu doar că acesta nu era monstrul proiectat de ani buni de adversarii săi, ci, dimpotrivă, o natură interiorizată, delicată, atașantă.

Această strategie retorică permite evitarea oricărei discuții despre colaboraționismul său ori opțiunile sale politice, inclusiv despre rolul său în unirea cu Basarabia, așadar, despre orice ar fi putut genera o dispută publică. Faptul nu este probabil întâmplător. Se știe că fostul universitar ispășea o lungă *damnatio memoriae*: stigmatizat și oarecum marginalizat din cauza atitudinii sale la limita colaboraționismului din timpul ocupației militare germane din timpul Primului Război, în ciuda faptului că fusese decenii bune un veritabil militant, om de organizație, chiar de partid, intelectual public, în sens modern, care a avut un rol semnificativ în unificarea cu Basarabia din primăvara lui 1918. Acest Stere extras sferei publice, deci în afara discuțiilor privitoare la opțiunile sale publice, permite *Gazetei* să se extragă ea însăși din polemica ambientă asupra lui Stere: ca și cum aceasta n-ar exista decât ca un fel de probă, ca o încercare în plus pentru aparent-dispărutul Stere.

Tema principală a celor patru articole care fac referință direct la Stere este in justiția. *Gazeta* recurge la un procedeu pe cât de uzual, pe atât de abil: victimizarea, respectiv, o conștiință, un mare luptător este marginalizat, stigmatizat, ostracizat pentru convingerile sale. În același timp, nicăieri nu se spune dacă ce i se atribuie lui Stere, trecutul său, este cu adevărat problematic. Stere este o victimă a unei in justiții cvasi-metafizice, nu a unei persoane anume sau a unui grup, ci poate a propriului destin. Paradoxul acestei perspective este că, deși încearcă pe cât posibil să evite procesul omului Stere, portretul este finalmente un proces în sine.

Este vorba oare de o strategie a redacției sau este o simplă întâmplare? Nu trebuie exagerată firește nota de intenționalitate a demersului. Probabil, ar trebui să vedem aici mai mult o reacție care se configurează din mers, pe măsură ce redacția îl redescoperă pe Stere și înregistrează reacțiile publice la adresa memoriei sale, cât existența unui plan clar conturat. Este posibil ca redacția *Gazetei* să fi văzut în figura lui Stere atât un prilej de legitimare, cât și o formă de a răspunde la atacurile îndreptate contra stângii democratice, pentru a nu mai vorbi de faptul că Stere avea toate ingredientele unui damnat simpatic.

Apărută de relativ puțin timp, *Gazeta* încerca să-și construiască o identitate, atât comercială cât și politică. Sunt atrași astfel semnături ilustre, de la Nicolae Iorga, la Eugen Lovinescu, pentru a nu mai vorbi de Camil Petrescu, un colaborator apropiat al redacției, cel puțin în primii doi ani. Toți aceștia au reputația de a fi nu doar figuri independente, ci și relativ apropiate ideologic. În același timp, *Gazeta* era o publicație formată din oameni care aveau o experiență de presă solidă, cu reflexe profesionale bine formate, capabili să sesizeze deopotrivă potențialul comercial al subiectului. Prin urmare, *Gazeta* încearcă să-l reabiliteze și să și-l aproprieze pe Stere, în care vede o referință mitică a mișcării democratice (în sensul epocii), ca și un subiect de presă în sine, în sens comercial, dacă ne gândim că romanele lui fuseseră mari succese de public²⁰.

3. Doliul imposibil: Stere și necrologul publicistic în anii treizeci

În demersul *Gazetei* lipsește necrologul propriu-zis; acesta fiind înlocuit cu un *pot-pourri* de abordări omagiale, în care intenția recuperatoare este vizibilă, chiar dacă motivația acestui fapt nu ne este cunoscută. Este *Gazeta* din acest punct de vedere o excepție? Cum a fost reprezentată dispariția lui Stere în celelalte publicații din epocă? Devine astfel doliul, care implică rezervă, caracter privat, tăcere publică, imposibil? Există o retorică a necrologului? Nu este locul aici de a propune o analiză completă a acestui episod în presa românească a timpului. Voi încerca să reconstitui doar demersurile dominante, pentru a vedea cum se configurează ca demers de presă și mai ales cum pot fi recuperate ca surse istorice pentru istoria universității. Se înțelege că aici interesează imaginea oferită de către aceste publicații, diferențele și similitudinile, și abia în plan secund veridicitatea acestor constructe. Se înțelege că, nici conținutul și nici retorica în sine nu interesează aici mai întâi de toate, ci câmpul de forțe care se structurează în jurul acestui caz, respectiv, tensiunile și conflictele în mediile gazetărești ale anilor treizeci, pe care, de o manieră sau alta, moartea lui Stere le pune în evidență.

²⁰ Cf. Ornea, *op. cit.*, p. 777 sqq. și *passim*. Este drept că succesul romanelor era legat mai ales de trustul „Adevărul”; acesta este poate și motivul pentru care acestea nu sunt deloc prezentate în *Gazeta*, în general, o publicație foarte deschisă vieții intelectuale ca și intelectualilor „democrați”. Desigur, este posibil ca în ciuda simpatiei lor ideologice, nici Camil Petrescu, nici Vladimir Streinu, figurile literare cele mai apropiate redacției, ambii sunt însă estetizanți, să fi fost puțin deschiși romanescului de tip reconstituitiv, memorial, practicat de Stere.

Moartea ca un câmp de luptă

Pe lângă dorința de a fi incinerat, Stere ar fi cerut expres să nu fie celebrat public²¹, poate și pentru a evita ca familia să fie amestecată în vechile dispute. Opțiunea pentru un doliu strict privat nu i-a fost însă respectată²². Mai mult, principalele ziare de informații, care abordează acest eveniment în maniere complet opuse, de la asasinat în efigie și cvasi-ignorare, pe de o parte, la exces admirativ, pe de alta, îl transformă aproape fatal într-un câmp de luptă.

Nota o dau cele două trusturi de presă, *Adevărul* și *Universul*. Aflate de multă vreme într-o aspră competiție comercială, publicațiile acestora se poziționau acum mai mult decât niciodată ca platforme ideologico-morale, astfel încât confruntarea lor atinsese forme de o violență, nu doar simbolică, ieșită din comun. *Universul*, principalul ziar de informații, mizează pe un arsenal retoric de o extremă agresivitate, *ad personam*, inclusiv, apelul la un anti-semitism tot mai apăsător și la linșajul rivalilor, inclusiv, cererea de suprimare a publicațiilor trustului „Adevărul-Dimineța”, punerea în scenă a unor provocări și veritabile „autodafe-uri”: exemplare ale publicațiilor trustului rival sunt arse în spațiul public, iar unii gazetari și editori ai trustului, printre care și prietenul lui Stere, Blumenfeld-Scrutator, sunt agresați fizic²³.

De cealaltă parte, *Adevărul* cultivă un limbaj al bunelor sentimente, ușor prosovietic și chiar procomunist (cauze care provocau publicul și îi vulnerabilizau poziția), victimiar, uneori la limita paranoicului. Publicațiile trustului se bucură însă de un suport intelectual mai consistent, atât din partea grupului de la *Viața Românească*, dar și a tinerilor intelectuali și scriitori de stânga, iar poziția sa este acum în general defensivă.

²¹ „Pentru prieteni. Rog fără discursuri la incinerare și fără necroloage panegirice în presă”, ar fi scris el cu creionul pe o bucată de hârtie, de pe patul unui spital bucureștean, cu două săptămâni înainte de moarte; notița olografă este reprodusă foto în *Adevărul literar și artistic*, nr. 813/5 iulie, p. 1.

²² Interesant este că una dintre primele manifestări publicistice ale tânărului Stere în România este necrologul unui fost camarad de idei din timpul experienței siberiene, „O sinucidere”, publicat în gazeta *Munca*, pe anii 1893-1894, semnat cu pseudonimul C. Minuseanu, pe care Victor Durnea îl consideră debutul său publicistic. Victor Durnea, „Realitatea și ficțiune în romanul *În preajma revoluției* (două tragedii siberiene)”, în *Limba română*, nr. 10-12, anul XVII, 2007; <http://www.limbaromana.md/index.php?go=articole&n=607> (accesat pe 17 mai 2016).

²³ Nu întâmplător desigur, pe 22 iunie, în contextul acestor tulburări, Partidul Țărănesc Radical din Ilfov, prin Gr. Iunian, ia atitudine contra acestora și trimite „o telegramă omagială” lui Stere, pe care-l consideră „pionul democrației românești”. Ornea, *op. cit.*, p. 817.

Dincolo de aceasta, cele două grupuri de presă care dominau spațiul mediatic românesc al anilor treizeci se privesc în oglindă: reacționează una în raport cu cealaltă aproape robotic, văd peste tot mâna dușmanului, folosesc clișee comune, fac apel zilnic la indignarea publică, se autovictimizează. Fapt este că, nici după moarte, Stere nu poate evita scandalul.

Poate și din rațiunile expuse mai sus, nu avem informații de presă prealabile cu privire la boala și suferința lui Stere, iar știrea asupra morții apare în presă abia pe 28 iunie, în ciuda faptului că localitatea Bucov este relativ aproape de București, iar la căpătâiul muribundului fuseseră prezente, în afara familiei, și unele persoane publice²⁴. Pentru *Universul*, cotidianul nu doar cu cel mai mare tiraj din acei ani, dar și cel mai bogat în informații (avea în mod obișnuit, în acești ani, fie 16, fie 18 pagini), moartea lui Stere pune o problemă stilistică aparte: cum poți reprezenta jurnalistic, adică pe cât posibil cu obiectivitate și empatie, dispariția unei figuri publice, pe care până atunci ai stigmatizat-o sistematic, din rațiuni nu întotdeauna foarte clare, și care va fi recuperată oricum de către trustul inamic?

Până atunci, în paginile *Universului*, prezența lui Stere fusese mai curând slab profilată. Stigmatizat îndeosebi prin asociere cu *Lumina* (fostul ziar al lui Stere din anii 1917-1918) și cu unele figuri de la *Adevărul*, ideologul poporanist este în același timp inexistent, ca persoană. În fapt, pentru acest ziar, Stere era demult îngropat: în coloanele sale nu avem știri despre romanele ori despre prezențele sale publice, nici măcar ca un pretext polemic. Totuși, dispariția sa este un fapt care nu poate fi nici ignorat, nici tratat ca subiect de pamflet. Astfel că ziarul încearcă, pe de o parte, să de-semnifice evenimentul ca atare, iar pe de alta, să-i nege celui dispărut orice resursă compasională, printr-o retorică în care se amestecă aluzivul cu contextul depreciativ, minimalizarea cu stigmatul.

Mai întâi, într-un editorial violent la adresa publicațiilor trustului „Adevărul-Dimineța”, figura lui Stere este amintită eliptic, alături de „trădătorii” uzuali, din presa iudeo-masonică²⁵. Informația propriu-zisă cu privire la moartea lui Stere este plasată în subsolul penultimei pagini, la secțiunea „Ultime informații”, o rubrică de știri telegrafice despre agenda politică a momentului. Tipărită cu un font minuscul, fără titlu, nesemnată, intercalată între altele, mai mult ori mai puțin anodine,

²⁴ La moartea lui au asistat, printre alții, și Grigore Iunian, președintele Partidului Țărănesc Radical, ultima formațiune politică din care făcuse parte Stere, și Victor Iamandi, subsecretar de stat, fost student, „însărcinat să reprezinte guvernul”; *Ibidem*, p. 818.

²⁵ Vezi „O pagină neagră în istoria României moderne”, *Universul*, nr. 179, 28 iunie 1936, p. 15.

această știre pare a avea ca prim obiectiv acela de a trece inobservabilă. Ceea ce totuși o scoate din obișnuit este tentația stigmatizantă formulată explicit, prin limbaj, fapt rar la o știre de presă, cu atât mai mult la o notiță funerară: „Trădătorul C. Stere, în vârstă de 71 de ani, a încetat din viață, aseară la ora 8, la moșia sa din Bucov (Prahova)”²⁶.

Este evident o încercare de execuție sumară, dar, dat fiind contextul discursiv, pare incompletă, întrucât recursul la vechiul stigmat al trădării nu mai era în epocă suficient de puternic, în cazul lui Stere. În plus, aceasta nu era urmată sau însoțită de o „demascare” completă a „trădătorului”. Din acest punct de vedere, *Universul* pare a manifesta, fie din lipsă de resurse, fie din calcul, mai curând o anume reținere în instrumentalizarea evenimentului ca atare. Aceasta se poate explica atât prin efectul de pudoare naturală pe care o induce moartea, cât mai ales prin faptul că Stere se bucura de simpatii puternice în Basarabia²⁷. Foarte probabil, Stelian Popescu, care opera curent cu diverse forme de dramatizare mediatică, cunoștea dificultatea de a lupta cu o moarte *en martyr*, respectiv, cu emoția publică provocată de dispariția unei figuri publice atât de cunoscute²⁸. Stilistica știrii, construită pe o regie a insinuării, va fi de altfel denunțată de *Adevărul*, prin Mihail Sevastos, în tableta sa, apărută, marți, 30 iunie, într-o perfectă logică paranoidă²⁹.

Deși tot la dreapta, *Curentul* s-a manifestat mult mai moderat. Simpatia lui Pamfil Șeicaru față de Stere este de altfel cunoscută³⁰. Atunci când, în iunie 1935, Stere își sărbătorea 70 de ani, Șeicaru scrisese în *Curentul* „un patetic, mișcător articol”, în care glosa și el pe tema inactualității politice a lui Stere și a revanșei acestuia prin literatură³¹.

²⁶ *Universul*, nr. 179, 28 iunie 1936, p. 17. Ora era oricum inexactă: Stere murise vineri, 26 iunie, seara, la ora nouă. Cf. Ornea, *op. cit.*, p. 819.

²⁷ *Ibidem*, passim; cf. și A. Căndea, „Basarabia și moartea lui Constantin Stere/ O viață de om închinată unei provincii”, *Adevărul*, miercuri, 1 iulie 1936, p. 6; cf. de asemenea și articolele lui Pan Halippa și Nicolae Popovschi în *Viața Românească*, 1-3/1937.

²⁸ Nu este poate lipsit de importanță de semnalat faptul că, inițial, în anii '20 mai ales, Stere a fost în relații foarte bune cu Stelian Popescu; Ornea, *op. cit.*, p. 680.

²⁹ M. Sevastos, „C. Stere și democrația”, în *Adevărul*, marți, 30 iunie 1936, p. 1.

³⁰ „Directorul *Curentului*, deși om de dreapta, îl simpatiza, din tinerețe, pe Stere și nu s-a alăturat niciodată, cu publicația sa, campaniilor de denigrare împotriva luptătorului” (Ornea, *op. cit.*, p. 817.). De altfel, la apariția primului volum din seria „În preajma revoluției”, *Curentul* nu se sfiește să-i acorde atenție: cf., Omicron, „În preajma revoluției”, în *Curentul*, IV, nr. 1388/7 dec. 1931.

³¹ „C. Stere a ieșit de mult din actualitate. Omul în jurul căruia până mai ieri huiiau cotidian în presă, C. Stere nu mai stârnește vuietul de ieri, se strecoară prin actualitate străin de toată zădărnicia risipei de pasiuni, de interese...”; *Curentul*, 19 nov. 1935.

Astfel că ziarul nu participă la instrumentalizarea morții lui Stere, fiind totuși unul dintre puținele ziare care publică o relatare de la ceremonia de incinerare a lui Stere, dar în care se deplânge numărul „infim de participanți”³².

Orientat mai curând spre centru, *Dreptatea*, ziarul Partidului Național-Țărănesc, manifestă o atitudine de simpatie față de vechiul disident țărănist. Este drept că publicația era condusă acum de Mihail Ralea, vechi protejat al lui Stere la Universitatea din Iași³³, iar necrologul, mai mult un articol omagial de fapt, este redactat de Ralea însuși. Stere este proiectat aici într-o tragedie clasică:

C. Stere a luptat cu destinul ca un erou antic. Tot ce a încercat această uriașă personalitate a avut onoarea adversității faptelor cosmice. S-a măsurat fără prudență, român de aici de la gurile Dunării, cu fatalitatea, cu stihiiile, cu elementele. A avut cea mai legendară existență – ea singură o operă de tălmăcit și de comentat – din istoria intelectualității noastre. /.../ Acest om... a trăit mereu neînțeleș și în ciocnire permanentă cu mediul politicianist de la noi. /.../ Dar va veni o vreme când acest uriaș va fi înțeleș, iubit și pus în pantheonul națiunii...³⁴

De o manieră sau alta, această perspectivă, care-l descrie pe Stere drept o figură tragică, într-o luptă continuă cu mediul ostil, figură de pionier și de rebel, deopotrivă, victimă a unei fatalități ireductibile, un damnat respins de către societatea pe care a servit-o, devine oarecum

³² Este drept că, la aceeași ceremonie, ziarul *Deșteptarea* văzuse o asistență „multă și compactă” venită în ciuda ploii torențiale; Ornea, *op. cit.*, p. 820.

³³ Stere a avut, alături de Ibrăileanu (de fapt, ordinea pare a fi fost mai curând inversă!) un rol determinant în recrutarea lui Ralea la Universitatea din Iași, prin anii 1922-1925. A fost vorba de o strategie de altminteri destul de complicată (a se vedea studiul lui Cătălin Botoșineanu, „Între competențe și ritualuri ale cooptării. Numirea lui Mihai Ralea la Universitatea din Iași”, în *Analele Științifice ale Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Istorie*, tom LIV-LV, 2008-2009, Iași, 2011, p. 247-267). Fapt este că Ralea i-a fost recunoscător mult timp, după cum o arată și mărturia lui Z. Ornea, care l-a frecventat pe Ralea prin anii 1963-1965 (Z. Ornea, *Viața lui C. Stere*, p. 10 sq.); interesant este că, față de Ibrăileanu, care avusese pare-se rolul cel mai important (Stere era de fapt suspendat de la Universitate, încă din 1919!), Ralea a fost mai puțin recunoscător!; cf. pe acest subiect considerațiile și evocările fostului profesor al Universității din Iași, Adrian Neculau, „Istorie uitată. Un moment din viața universității ieșene”, în *Ziarul de Iași*, 3 februarie 2012; <http://www.ziaruldeiasi.ro/opinii/istorii-uitate-un-moment-din-viata-universitatii-iesene~ni85di>

³⁴ M. Ralea, „C. Stere”, în *Dreptatea*, 28 iunie 1936; cf. și contribuția acestuia cu același titlu în *Viața Românească*, 1-3/1937.

referința comună în reprezentările oferite de „cealaltă parte” a presei din epocă. Tonul este dat de *Adevărul*, publicația-far a trustului „Adevărul-Dimineța”, ca și a stângii românești interbelice. Stere era în acel moment o figură iconică a ziarului, mai ales după ce seria sa romanescă, „În preajma revoluției”, devenise una dintre cele mai bune afaceri a editurii trustului³⁵. Dar acum nu este vorba doar de reabilitarea lui Stere, eventual de promovarea acestuia ca romancier, ci, prin celebrarea postumă a lui Stere, de o nouă afirmare a poziției trustului, în raport cu acțiunile *Universului*.

Prigonit de reacționari, salvat de posteritate

Atât în paginile *Adevărului*, cât și în cele ale *Adevărului literar și artistic* sau ale *Vieții Românești* (parte a trustului, după mutarea la București), figura lui Stere este o prezență obișnuită în anii treizeci, atât prin contribuții proprii (în ultimii ani, fragmente din romanele sale)³⁶ sau prin diverse forme de referențializare (mai ales, reproduceri ale unor opinii apărute în alte publicații), dar mai ales prin interviuri, cronici și recenzii. Fiecare nouă apariție editorială pe care o semna acesta era comentată, în general favorabil, de către cronicarii literari ai publicațiilor trustului (în special, George Călinescu, Șerban Cioculescu și Pompiliu Constantinescu). Aceasta nu trebuie desigur să surprindă. Pe lângă faptul că trustul „Adevărul” era editorul cărților sale, în fiecare dintre redacțiile acestor publicații Stere avea prieteni și foști camarazi, pentru a nu mai aminti că era unul dintre fondatorii revistei *Viața Românească*. Nu se poate nega, de asemenea, că între Stere și cei care gravitau în jurul acestor publicații exista și o veche complicitate intelectuală și ideologică³⁷.

³⁵ Volumele din romanul-fluviu, „În preajma revoluției” (opt volume, în total, din nouă proiectate), încep să apară din 1931-1932, cu un mare succes, de public și de critică, unele reeditate, de altfel, imediat. Primele trei volume ating la sfârșitul anului 1932 un tiraj de 12.159 de exemplare vândute. Drept urmare, Stere ar fi încasat peste un milion și jumătate de lei pe primele cinci volume ale romanului (salariul unui profesor universitar era atunci de aproape 300.000 de lei pe an), chiar și vol. VI, considerat un „semieșec estetic”, este un mare succes de public (Ornea, *op. cit.*, p. 777 sqq.).

³⁶ Mai întâi, *Adevărul* îi publică inițial în foileton, în 1930, cartea sa de confesiuni despre anii 1919-1930: *Documentări și lămuriri politice. Preludii: Partidul Național-Țărănesc și „cazul Stere”*.

³⁷ Cf. aici și numele gazetarilor care l-au intervievat în acești ani: T. Teodorescu-Braniște, „D. Const. Stere despre Vania Răutu. O dimineță la Bucov”, în *Dimineța*, XXVIII, nr. 9285, din 31 octombrie 1932; L. Leoneanu, „Romanul d-lui Stere...”, în *Adevărul literar și artistic*, X, nr. 579, din 10 ianuarie 1932; L. S., „De vorbă cu d. C. Stere”, în *Adevărul literar și artistic*, XII, nr. 641, din 19 martie 1933.

Cert este că, mai cu seamă prin noua sa postură de scriitor, Stere se reconstruia ca figură publică³⁸. Aceasta nu era un fapt deloc secundar pentru fostul rector al Universității din Iași. Se vede aceasta și din felul în care reacționează, ulcerat, într-o scrisoare către *Adevărul* din iunie 1935, la unele rezerve exprimate de Șerban Cioculescu în *Adevărul*, la volumul VI, cel mai controversat, de altfel³⁹, al romanului său fluviu, *În preajma revoluției*. La împlinirea vârstei de 70 de ani, în iunie 1935, *Adevărul* îl omagiase pe larg: publică inclusiv telegramele de felicitare ale unor personalități (Nicolae Titulescu, Constantin Argetoianu). Paradoxul acestor omagii, evidențiat de Zigu Ornea, vine din faptul că succesul literar este văzut de toți ca o revanșă a omului politic, iar succesul literar ca fiind generat de notorietatea sa ca figură publică⁴⁰. În același timp, întrucât elogiile se suprapun cu lamentațiile, privind destinul nemeritat al politicianului ajuns scriitor, nu se poate înțelege dacă declinul abrupt al politicianului care a generat nașterea scriitorului este un fapt pozitiv sau negativ. Iar această tonalitate omagial-lamentativă, exersată deja anterior, va fi reutilizată, oarecum automat, de către redacțiile celor trei publicații ca formă de celebrare postumă.

După cum ar fi fost de așteptat, dat fiind natura relației dintre Stere și trustul „*Adevărul-Dimineța*”, ca și contextul specific în care se manifesta ziarul, dispariția lui Stere este pusă în scenă de către *Adevărul* după rețeta unei montări dramatice, a unei tragedii clasice, chiar, din care nu lipsesc accentele patetice apăsate, lirismul omagial, mimarea surprizei și avertismentele apocaliptice, pe scurt, suprasemnificarea instrumentalizantă.

³⁸ Observația lui Călinescu potrivit căreia Stere „credea, ca un copil, în realitatea creației, în absolutul ei, și se împotriva cu violență oricărei sugestii critice” (G. Călinescu, „C. Stere”, în *Adevărul și literar și artistic*, din 5 iulie 1936), trebuie înțeleasă poate nu atât ca o formă de încredere oarbă în literatură, ci ca o formă de manifestare a dorinței sale de a se „reabilita” public, fie și prin literatură.

³⁹ Cu această ocazie se proiectează pe sine ca un metec irecuperabil: „nu numai că de patru decenii nu sunt asimilat, dar că trebuie să renunț la nădejdea de a fi înțeles de oamenii din țară, chiar când au o anume simpatie pentru mine”; prin urmare, tot ce mai poate spera este să facă apel la judecata posterității: reacția sa trebuie deci înțeleasă, ne avertizează el, „nu în vederea zilei de astăzi, dar pentru vremuri când sper tot a găsi mai multă comprehensiune” (*Ibidem*, p. 802 sq.). Pompiliu Constantinescu, probabil cel mai credibil critic al noii generații, fusese însă mult mai tranșant decât Cioculescu: el vede în volumul VII (apărut la finele lui noiembrie 1935), care de altfel provocase și mânia foștilor săi camarazi de la *Viața Românească*, „un pamflet romanțat” (*Ibidem*, p. 805).

⁴⁰ Cf., de exemplu, portretul omagial al lui B. Brănișteanu și articolul lui G. Călinescu în *Adevărul*. „Azi, Stere este mai cunoscut ca scriitor decât ca om politic. Ne întrebăm dacă nu ar fi fost mai bine să fi fost întotdeauna așa”, observa B. Brănișteanu (*Ibidem*, p. 811).

Ca și în restul presei bucureștene, anunțul morții apare în numărul de duminică 28 iunie, dar este plasat abia în pagina a șaptea. Montajul necrologic este deschis pe pagina întâi prin două articole celebrative: în locul editorialului, cu aldine, un articol de Petre Pandrea, „C Stere”, iar în manșeta din dreapta, un altul semnat de Demostene Botez, vechi membru al grupării de la *Viața Românească*.

Este vorba de contribuții din partea unor apropiați ai redacției, însă din afara acesteia (și probabil că D. Botez era și din afara Bucureștiului), ceea ce sugerează că ar putea fi vorba de o mobilizare destul de bună a redacției. Fie din pudoare, fie din alte motive, ziarul nu publicase până atunci nici un fel de informație despre starea de sănătate a lui C. Stere, deși starea lui medicală pare să fi fost cunoscută redacției. Faptul are și o semnificație stilistică: în felul acesta se poate sugera mai bine surpriza, șocul, ingrediente utile pentru un efect dramatic mai puternic.

Ambele articole care deschid grupajul omagial sunt ceea ce am putea numi omagii postume. Totuși, stilistica lor este diferită. Articolul lui Petre Pandrea se remarcă mai ales prin nota sa vagă, puerilă, diti-rambică; complet confuz, în ce privește argumentația, articolul pare a fi scris în grabă, în tușe tari, în care multe afirmații tranșante sunt retrase apoi în următoarea frază (a dispărut o mare figură, observă autorul, dar numai posteritatea va decide în ce anume constă măreția acestuia)⁴¹. Intenția este de a-i proiecta o posteritate glorioasă lui Stere, ca revanșă față de prezentul ostil (este amintită și adversitatea lui Iorga, printre alții, alimentată, sugerează autorul, de Stelian Popescu, directorul *Universului!*), care i-ar fi blocat recunoașterea publică. „Din aceste pricini, C. Stere nu s-a realizat politic”, conchide condeierul. Totuși, chiar și așa meritele sale, mai ales intelectuale, nu pot fi eludate: ar fi „anticipat pe Durkheim, a contribuit la reforma agrară și la votul universal, a fixat programul unui partid, a frământat lutul și azurul sufletelor. C. Stere și-a îndeplinit misiunea”.

În schimb, chiar dacă nici aici accentele encomiastice nu lipsesc⁴², evocarea lui Demostene Botez („Biruința cea pe de urmă”) este măcar

⁴¹ „C. Stere a murit. N-a căzut un om, ci un titan. În perspectiva tulbure a zilei nu i se pot desemna exact proporțiile și contururile. Mâine se va ști cu precizie, vor învăța școlarii, va fi o concluzie de manual didactică că basarabeianul C. Stere a fost una dintre cele mai gigantice personalități din istoria românilor. Azi – judecăm, fiindcă așa judecă întotdeauna contemporanii miopi, – cu „perspectivă de broască” (*Froschperspektive*), cum spunea Nietzsche. Avem ochi și nu vedem, avem urechi și nu auzim...”

⁴² „C. Stere este omul care a creat în țara aceasta /.../ un anumit fel de a cugeta și de a concepe viața socială și viața politică. El a fost comandantul care ne-a trecut de la

mult mai îngrijit redactată. Ilustrată cu o fotografie inedită a lui Stere (un instantaneu cu Stere, din profil, așezat la o masă probabil din grădina sa de la Bucov, citind absorbit o carte), tonul său nu este doar mai liric, mai puțin marțial, ci și mai nuanțat: autorul pare preocupat mai ales să pună în evidență umanul, dramatismul unei existențe, ceea ce-i conferă demersului un caracter aproape românesc⁴³. Tema omului excepțional care se luptă pe viață și pe moarte cu calamitatea mediului potrivit, victimă a resentimentului generat de inferioritate, este asociată cu imaginea unui *true believer*, pe jumătate învins, pe jumătate victorios, mereu în defensivă, niciodată complet învins, părinte fondator și educator al națiunii. Firește că și Demostene Botez exprimă aceeași încredere în judecata sigură și dreaptă a posterității, care, în opoziție cu prezentul, fie dominat de pasiuni omenești, fie pur simplu pervertit de spirite inferioare, este singurul judecător comprehensiv, drept, imparțial, al unei mari conștiințe.

Dar adevăratul necrolog este publicat în pagina a șaptea. Destul de substanțial ca dimensiuni, nesemnlat (autor colectiv?), articolul intitulat „Opera lui C. Stere” este însoțit de o altă fotografie (de presă) inedită a lui Stere: în costum alb, cu pălărie, la o masă în grădină discutând cu un alt domn, în costum și cu pălărie, probabil un ziarist. De această dată, sobrietatea este nota generală, judecățile de valoare sunt mai puțin emfaticе. Obiectivul său pare mai ales acela de a propune o schiță a moștenirii sale intelectuale :

Câteva caracterizări rezezi – titluri a cunoașterea și recunoașterea lui – și se înfățișează la simpla pronunțare a numelui său. Iată-le: I. A fost teoreticianul poporanismului. II. A întemeiat și însuflețit una din cele mai occidentale și mai impozante reviste românești. III. A luptat pentru realipirea Basarabiei. IV. A scris la noi, în 8 mari tomuri (al 9-lea rămânând, în manuscris, neterminat), cel mai vast și cel mai cuprinzător roman: În preajma revoluției, în felul în care Zola a clădit les Rougon-Macquart.

În ciuda caracterului său sistematic și moderat, articolul nu este însă foarte bine scris și mai ales conceput: cea mai mare parte fiind consacrată

bizantinismul politic, la o concepție de drept. El a fost apostolul ideii de ordine de drept ca bază a Statului /.../ Influența personalității lui a fost generală și copleșitoare.”

⁴³ „A ajuns la capăt, mâine o viață de om sbuciumat, cu mintea cuprinzătoare și cu energia masivă. Cei șaptezeci de ani de viață, irosiți prin Rusia țaristă, prin Siberia pustie, și prin România-mamă, s-au strâns laolaltă, s-au adunat, s-au încheiat. De acum, Constantin Stere va fi liniștit. Se vor liniști poate, după ce vor fi vărsat veninul inferiorității ofensate pentru cea din urmă oară, și acei cari l-au ponegriț și l-au hulit. C. Stere a fost isgonit la marginile vieții, dar el n-a fost niciodată un învins.”

romanului *În preajma revoluției*. Faptul arată desigur preferința redacției pentru romancierul Stere, autor de mare succes, produs al editurii trustului, departe de aspectele care puteau fi exploatate facil contra sa, din lunga sa activitate politică și publicistică. De observat că toate cele trei articole de opinie încep cu propoziția „A murit Constantin Stere”, un semn că autorii nu au cooperat în prealabil și nici redacția nu le-a oferit un cadru clar; în același timp, aceasta ne arată canonul orației funebre din epocă și dominația sa asupra necrologului ca gen publicistic.

Fapt semnificativ, grupajul consacrat dispariției lui Stere este însoțit de o mică notiță cu caracter strict informativ, care oferă unele detalii privind circumstanțele dispariției scriitorului și altele privind ceremonia funerară. Pe lângă faptul că pare scris pentru ziua precedentă, surprinde nevoia de a oferi detalii oarecum superflue, cum ar fi prezența liderului Partidului Țărănesc Radical, Grigore Iunian, și militanților acestui partid, probabil din dorința redacției de a sugera că Stere nu murise solitar, ca un refuzat absolut⁴⁴.

Tentația instrumentalizării apare și mai limpede în numărul următor, de marți, 30 iunie 1936. Mai întâi, în articolul său de pe prima pagină, Mihail Sevastos („C. Stere și democrația”), în dubla sa calitate, de fost membru al redacției *Vieții Românești* și actual director al *Adevărului literar și artistic*, ne prezintă un Stere „prigonit de reacționari” chiar și după moarte. Sevastos denunță *Universul*, care, într-o știre, anunțase moartea lui Stere, „la moșia sa de la Bucov”. Prin aceasta, Stere ar fi fost indicat în mod „mincinos ca fiind proprietar de moșie, preț al vânzării de țară (când oricine știe că moșia Bucov este proprietatea d-nei Ana C. Stere)”. O formulare, care „descoperă o inimă de hienă”, crede gazetarul. Ironia este că informația respectivă apare formulată aproape în termeni identici și în *Adevărul*; de altfel, insinuarea că moșia ar fi fost „prețul trădării” nu apare în *Universul*, ci doar în interpretarea lui Sevastos.

⁴⁴ „Aseară, s-a stins din viață Constantin Stere, în etate de 71 de ani. El se afla bolnav de aproape trei săptămâni la conacul de la moșia lui Bucov (Prahova). Încă de ieri dimineață au venit știri că desnodământul fatal se apropie, căci de noaptea trecută Constantin Stere intrase în comă. D. Gr. Iunian, șeful partidului țărănesc radical, fiind înștiințat, a sosit la Bucov, fiind de față la ultimele clipe ale bolnavului. În cursul dimineții de azi, s-a procedat la îmbalsămarea rămășițelor pământești, iar azi după-amiază vor fi transportate la București. Corpul neînsuflețit va fi incinerat duminică la crematoriul «Cenușa». Conform dorinței defunctului, nu se vor rosti discursuri. Constantin Stere a lăsat un testament, care n-a fost încă deschis. Organizația partidului țărănesc radical din Prahova va trimite o numeroasă delegație ca să ia parte la incinerarea lui Constantin Stere”; *Adevărul*, 28 iunie 1936, p. 7.

Confuzia fostului secretar de redacție al *Vieții Românești* este un exemplu privind tensiunea dintre cele două trusturi și desigur privind capcanele suspiciunii excesive, dar în același timp sugerează cheia de lectură a textului: un mesaj apocaliptic, profetic, potrivit căruia dispariția unui om anunță dispariția unei lumi. „Stere a murit ca o prevestire /.../. E un moment funebru al democrației /.../, se pregătește atmosfera pentru dictatură”, se spune aici. Mai mult, printr-un artificiu retoric puțin uzual într-un asemenea context, sunt acuzați toți cei care stau pe margine, inclusiv camarazii săi de idei, căci, în timp ce „pe coșul crematoriului se urcă fumul într-o viață de luptă și de nădejdi nerealizate /.../ din lagărul advers, i se strigă peste mormânt: Trădătorule! Iar tovarășii lui de idei stau cu mâinile încrucișate”.

În același număr din *Adevărul* găsim o scurtă relatare de la ceremonia incinerării lui Stere: neobișnuit plasată în pagina a doua (rezervată de obicei informațiilor culturale), redactată în tonuri patetice, nesemnată și fără nici o ilustrație foto. Interesant este că, prin comparație cu reportajul de la înmormântarea lui Petre Popescu, „muncitorul ucis în lupta contra reacțiunii” (un lucrător tipograf, asasinat de către un grup de militanți cuziști, dacă este să ne luăm după informațiile din ziar), notița consacrată lui Stere este mult mai săracă, în ce privește mijloacele gazetărești.

Începând cu numărul de miercuri, 1 iulie 1936, tonul omagial se schimbă: de această dată predomină articolul evocator, documentar. De altfel, articolele sunt semnate de nume provenind din redacție sau apropiați ai acesteia, rubricarzii cotidianului. Unul dintre aceștia, Horia Roman, într-o tabletă publicată în subsolul primei pagini, evocă pasiunea lui Stere pentru flori; este un articol fără patimă, aproape cordial. Scopul său este de a pune în evidență omul privat, ființa generoasă, din spatele hulitului personaj public⁴⁵. Autorul vede în faptul că „ultimii ani ai lui Stere au fost închinăți florilor și literaturii”, un refugiu terapeutic, care i-a permis să supraviețuiască, în ciuda bolii grave, de inimă, de care suferea.

În pagina a șasea, găsim alte două articole consacrate lui Stere, de această dată, în jurul figurii sale de erou local, respectiv, de trimis al Basarabiei în patria-mumă și de reprezentant al intelectualității militante ieșene. Astfel, într-un articol masiv, semnat de A. Cândea, se prezintă relația lui Stere cu provincia de origine, Basarabia⁴⁶. Al doilea, intitulat

⁴⁵ „Într-o dimineață de primăvară am descins la Bucov pentru un interview cu profesorul C. Stere. Era după niște alegeri în cursul cărora teroarea guvernamentală îl arestase de câteva ori...”; Horia Roman, „C. Stere și florile”/ *Carnetul meu*, în *Adevărul*, miercuri, 1 iulie 1936, p. 1.

⁴⁶ A. Cândea, „Basarabia și moartea lui Constantin Stere/O viață de om închinată unei provincii”, *Adevărul*, miercuri, 1 iulie 1936, p. 6.

„La moartea lui C. Stere”, semnat Arald, oferă unele date cu privire la felul în care a fost primită vestea morții fostului om politic la Iași, acolo unde debutase publicistic, studiasse, fusese profesor la Universitate și fondase o publicație intelectuală de mare anvergură. Din păcate, informațiile sunt modeste ca interes documentar.

Probabil cea mai puțin pioasă evaluare a carierei intelectuale a lui Stere îi aparține criticului Șerban Cioculescu, un alt rubricard al ziarului, în numărul de joi, 2 iulie 1936. În spațiul cronicii sale săptămânale, Cioculescu scrisese în mai multe rânduri despre literatura lui Stere, în general favorabil. Totuși, dintre criticii apropiați trustului „Adevărul-Dimineța”, el fusese singurul care purtase cu Stere o scurtă polemică în jurul literaturii acestuia⁴⁷. De această dată, în evocarea sa, el ține să se înfățișeze mai ales ca istoric literar și mai puțin ca zelator al cultului Stere. Astfel, începe oarecum paradoxal prin a face o comparație între Ibrăileanu și Stere. Opoziția lor de temperament era vizibilă imediat: „Unul era contemplativ, celălalt dinamic. G. Ibrăileanu aducea o disponibilitate de idealism nepotrivită cu terenul vulcanic al acțiunii sociale. Constantin Stere era făcut din plămada aspră a luptătorilor”⁴⁸.

Cioculescu reconstituie apoi cu multă acribie unele dintre aspectele necunoscute ale complicatei cariere publicistice a lui Stere: colaborarea sa la *Adevărul* din primii ani, începând cu 6 septembrie 1893, sub pseudonimul Observator-Ipochondric, la *Evenimentul literar*, din Iași, condus de Sofia Nădejde, sub pseudonimul C. Șărcăleanu. Judecata sa este măsurată, dar în tiparele deja fixate: literatura sa este văzută și de Cioculescu ca o revanșă față de acuzele de trădare, care l-au însoțit pe Stere în ultimele sale decenii de viață; omul Stere și-a înfrânt destinul, dar a fost înfrânt de „vremile” în care a trăit⁴⁹.

În numărul următor, de vineri, 3 iulie, dispariția lui Stere este marcată doar printr-un singur articol: „Falnicul Stere”, de Mihail Șerban. Postat în pagina a treia, acesta se înscrie în registrul orației funebre. Săptămâna consacrată de redacția *Adevărul* lui Stere se încheie în numărul de sâmbătă, 4 iulie 1936, cu o tabletă în care unul dintre

⁴⁷ Vezi *supra*, nota 20; *Ibidem*, p. 584 sq.

⁴⁸ Șerban Cioculescu, „Constantin Stere”/*Cronica literară*, în *Adevărul*, joi, 2 iulie 1936, p. 1 sq.

⁴⁹ Asupra acestui subiect, vezi și: Victor Durnea, „Începuturile publicistice ale lui Constantin Stere”, în *România literară*, vol. 40, nr. 45 (16 nov. 2007), p. 16-17; Idem, „Realitate și ficțiune în romanul *În preajma revoluției* (două tragedii siberiene)”, în *Limba română*, anul XVII, nr. 10-12, 2007; <http://www.limbaromana.md/index.php?go=articole&n=607> (accesat pe 17 mai 2016).

rubricarii cunoscuți ai ziarului, Doctorul Ygrec (pseudonimul redactorului care se ocupa îndeosebi de rubricile științifice), glosează pe tema ipotezei lansate anterior de „colegul nostru Horia Roman”, cu privire la beneficiul florilor pentru sănătatea lui Stere⁵⁰.

Săptămânal literar al aceluiași trust de presă, *Adevărul literar și artistic*, nu iese în general din schema deja configurată. De altfel, în anii anteriori, atât figura, cât mai ales literatura lui Stere făcuseră obiectul unui interes constant în coloanele publicației, prin evocări sau recenzii, în general mai mult decât favorabile⁵¹. Este drept că publicația practica în mod curent celebrarea unor figuri intelectuale apropiate revistei⁵². Totuși, spre deosebire de contribuțiile din *Adevărul*, aici libertatea autorilor este mai mare. Articolele sunt mai apăsător reflexive, favorizate desigur de distanța față de eveniment, ca și de postura diferită a colaboratorilor în raport cu publicația.

Oricum, moartea lui Stere pare a surprinde redacția, căci în primul număr de după dispariția sa nu găsim decât două articole legate de eveniment. Pe pagina întâi, un articol-omagiu al directorului publicației, Mihai Sevastos, „În memoria lui Constantin Stere”⁵³, care nu este decât o trecere în revistă a figurii lui Stere, fără nimic semnificativ în raport cu alte materiale de presă pe același subiect. În pagina a treia, criticul literar al revistei, George Călinescu, încearcă o primă evaluare critică a operei

⁵⁰ Doctorul Ygrec, „Florile și inima lui Stere”/*Carnetul meu*, în *Adevărul*, sâmbătă, 4 iulie 1936, p. 1.

⁵¹ Un articol semnat de Stere găsim chiar în primul număr pe 1936 din această revistă (nr. 787/5 ianuarie 1936); în martie, la rubrica „Însemnări și polemici”, este reprodus un fragment din articolul elogiativ, „Despre C. Stere”, publicat în revista „Drum” (nr. 799/29 martie); în aprilie, Stere apare cu un fragment de proză, „Ivanușca Duracioc” (nr. 801/12 aprilie 1936); de asemenea, în nr. 813, de pe 5 iulie, se poate regăsi și cronică literară a lui Călinescu la vol. VIII, *Uraganul*, din seria „În preajma Revoluției”, favorabil, dar moderat.

⁵² Pe lângă elogiul funebru, rezervat îndeobște figurilor din preajma publicației, necrologul jurnalistic este relativ prezent în paginile revistei; exemplul cel mai bun este necrologul consacrat lui A. de Herz (nr. 797/15 martie), sobru și informativ, apoi, articole oarecum similare despre Cincinat Pavelescu și Gh. Ghibănescu (nr. 814/12 iulie 1936). La dispariția în martie 1936 a lui G. Ibrăileanu, *Adevărul literar și artistic* (nr. 799/29 martie) publicase un grupaj substanțial pe trei pagini format mare; se pot remarca aici editorialul „După exodul lui G. Ibrăileanu”, de Gala Galaction (p. 1), apoi contribuțiile semnate de G. Călinescu, P. Zarifopol (un colaj de note extrase din texte mai vechi, republicate), H. Sanielevici, Demostene Botez, Emil Călin, Ghiță Ionescu, Izabela Sadoveanu, Valer Dona ș.a. De asemenea, în numărul următor (nr. 801/12 aprilie, p. 3), este republicat necrologul scris de Sadoveanu pentru *Însemnări literare*, urmat de alte evocări, precum „G. Ibrăileanu, gânditorul”, de M. D. Ioanid (nr. 802/19 aprilie).

⁵³ *Adevărul literar și artistic*, nr. 813/5 iulie 1936.

sale, inclusiv o mică reglare de conturi, pe care nu și-o permisesese probabil în timpul vieții acestuia: „Stere a fost o extraordinară personalitate”, remarcă acesta, dar opera sa „ar fi câștigat și mai mult în unitate” dacă ar fi fost „pusă sincer la persoana întâi autobiografică”.

Omagierea dispărutului continuă încă două numere, dar fără intensitatea celei care îl avusese ca subiect pe Garabet Ibrăileanu, cu câteva luni mai înainte⁵⁴. Este vorba de evocări și amintiri mai ales, inclusiv de o fotografie inedită a lui Stere: aflat în mișcare, pe aleile unui parc (poate al celui de la Bucov), cu un baston în mână, costum deschis, corpulent. Apoi, Stere dispăre complet din paginile publicației, ca și cum redacția își încheiase orice obligație în raport cu defunctul.

Un caz aparte în discuția de față îl reprezintă publicația *Reporter*⁵⁵. Apropiată ideologic și, probabil, nu numai, de cercurile *Adevărului*, dar orientată în jurul ideii de generație, foarte prizată în anii treizeci, înțelegea ca narațiune a înnoirii prin schimbarea vârstelor, dar și ca grup de presiune⁵⁶, interesul publicației pentru figura lui Stere este surprinzător, mai ales dacă vedem că unul dintre cele două articole omagiale este semnat de Eugen Ionescu, deja cunoscut în epocă drept un condeier capricios și rebel. Foarte probabil, nu numai afilierea lui Stere la stânga, dar și aureola sa de victimă a clasei politice dominante vor fi jucat un rol în acest interes neașteptat față de o figură dintr-o altă generație. Oricum, revista se arătase deja anterior interesată de literatura lui Stere⁵⁷. Este

⁵⁴ Vezi *supra*, nota 35.

⁵⁵ *Reporter. Săptămânal ilustrat, politic, literar și artistic*; în ciuda titlului, a fost o publicație cu o tematică dominant literară; era orientată politic la stânga, fapt vizibil, prin tematică și colaboratori, de altfel, fiind condusă o vreme de N. D. Cocea. Imprimată pe o hârtie excelentă, format mare, pe 7 coloane, 8 pagini, revista avea puțină reclamă (printre altele, o reclamă la Banca Națională!); a apărut cu intermitențe între 6 decembrie 1933 și 6 februarie 1938). În perioada aflată în discuție, semnau aici tineri scriitori precum Eugen Ionescu, L. Kalustian, Pericle Martinescu, Haig Acterian, V. Eftimiu, Oscar Lemnaru. Vezi și, în ciuda unor erori, I. Hangiu, *Dicționarul presei literare românești, 1790-1990*, ediția a II-a revizuită și completată, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996, p. 362.

⁵⁶ Asupra ideii de generație în interbelic, obsesională, plasată, astăzi, în general, la dreapta, a se vedea, printre multe altele și: Tudor Vianu, *Generație și creație. Contribuții la critica timpului*, București, Editura Alcalay, 1936; de asemenea, pentru luări de poziție din ambele perspective, generațională și critică, cf. și culegerea de publicistică a lui M. Ralea, *Fenomenul românesc*, ediție de C. Schifirneț, București, Editura Albatros, 1997, p. 114 sqq., 172 sqq., 230 sqq. și *passim*; Ionuț Butoi, „Tânăr generație interbelică”, în *Secolul 21*, nr. 1-6/2012; <http://www.cooperativag.ro/Tanara-generatie-interbelica/> (accesat pe 17 septembrie 2015).

⁵⁷ De pildă, într-unul din primele numere pe 1936, găsim în pagina a doua articolul „C. Stere” de Al. Cioc, care, sub pretextul unor glose la romanele acestuia, este

posibil, de asemenea, ca legăturile personale să fi avut un rol aici: știm, din jurnalul lui Eugen Ionescu, că Stere l-ar fi contactat pentru a-i traduce primele volume din seria „În preajma revoluției”⁵⁸.

Cele două contribuții, apărute în primul număr din iulie 1936, sunt plasate pe ultima pagină, a opta, și alcătuiesc un grupaj masiv. Diferite ca ton și expresivitate, ambele au un caracter omagial. Articolul lui Eugen Ionescu, „Constantin Stere”, este destul de nuanțat, construit din paradoxuri și tușe tari. Nota elogiativă este completată de o încercare de a-l situa istoric și psihologic pe Stere în lumea pe care a traversat-o. Cheia lecturii sale este centrată în jurul naturii tragice a lui Stere:

Nu este în toată cultura românească un om care să fi avut un destin mai tragic, mai esențial tragic, decât Constantin Stere. Colaboratorii culturii noastre au mimat marile drame, dar nu le-au putut trăi; mediocritatea trecutului lor spiritual nu ar fi rezistat tensiunilor. Ei sunt de plâns. Destinul tragic al lui Const. Stere este de invidiat /.../ Stere a avut marea noroc, marea capacitate de a fi trăit un destin mare, un destin de pisc.

Un alt fapt care trebuie remarcat este evaluarea literaturii sale în tonuri neașteptat de apreciative din partea tânărului Ionescu („Stere este și unul dintre marii noștri prozatori”), Stere fiind văzut ca un autor mai puțin convențional, care a sondat noi frontiere ale autenticului, prin recuperarea literară a experienței „furtunoasei sale vieți”, o referință pentru congenerii săi: „tânăra noastră generație ar trebui să învețe de la Constantin Stere care este sensul literaturii și că literatura însemnează, ca și viața publică, jertfă și serviciu”. În această căutare de predecesori, viitorul dramaturg pare a face o reverență în fața lui Stere, gest rareori văzut la el: „Dar nu orice pitic poate să facă pașii de șapte poște ai uriașului C. Stere”, conchide oarecum neașteptat tânărul Ionescu.

Cel de-al doilea articol („Literatura lui C. Stere”) semnat de V. Cristian nu are aceeași expresivitate și tensiune a ideilor. În ciuda titlului, articolul vorbește prea puțin despre literatura lui Stere. Autorul recurge la clișeele deja uzuale: elogiul prin punerea în opoziție cu epoca; ca și Sevastos, crede că moartea lui Stere (asociată cu aceea a lui Ibrăileanu) ar trebui văzută ca „un avertisment”.

un articol omagial; semnificativ, poate, mai jos, găsim și o reclamă la romanele sale, ceea ce poate sugera că editura trustului „Adevărul” avusese de asemenea o influență în apariția articolului; *Reporter*, an. IV, nr. 1-2, vineri, 24 ianuarie, 1936, p. 2.

⁵⁸ Se pare că o versiune franceză a primelor două volume din *În preajma revoluției*, aparținând viitorului dramaturg, ar fi fost încredințată de acesta editurii Hachette, dar care, din motive necunoscute, nu au mai apărut (Stere, *op. cit.*, p. 807 sq.).

Răzvrătitul și însetoșatul de dreptate

Parte acum, în versiunea bucureșteană, a constelației trustului „Adevărul-Dimineța”, dar dominată încă într-o anumită măsură de vechii membri ai redacției din perioada ieșeană, revista *Viața Românească* îi consacră un triplu număr special memoriei lui Stere. Este drept, acesta apare abia jumătate de an mai târziu, în ianuarie 1937, și nu se remarcă prin creativitate. După cum o arată și titlul volumului (*Omagiu postum lui C. Stere*), necrologul lasă locul elogiului postum și evocării memoriale. Cele 23 de contribuții ale unor colaboratori, camarazi ori admiratori, de la Petre Andrei la Mihai Ralea, Mihail Sadoveanu, D. I. Suchianu, P. Pandrea, D. Botez ș.a., îl prezintă pe Stere în diverse ipostaze (profesor, ideolog, scriitor, prieten, basarabean, patriot, chiar și sociolog etc.)⁵⁹, dar nici una nu este memorabilă ori semnificativă sub raport reflexiv, documentar sau analitic: autorii par marcați de datoria de a-i salva memoria lui Stere în ochii posterității.

Cu toate acestea, ca orice demers evocativ, pot fi găsite în aceste contribuții, fie și ca referințe de context, suficiente imagini și mărturii inedite cu privire la biografia lui Stere și îndeosebi la epoca sa. Printre acestea, cele trei articole care îl evocă pe „profesorul” Stere sunt cele mai notabile din acest punct de vedere. Aceste evocări nu sunt nici foarte extinse, nici prea bogate în detalii, totuși, pun în lumină figura unui profesor ieșit din norme, iar, în fundal, viața universitară dinainte de 1914, într-o epocă în care aceasta se stabilizase, în raport cu dificultățile enorme și prelungite ale începutului, ca și cu tumultul uneori confuz și destabilizant din anii douăzeci.

În ce-l privește pe Stere, anii 1907-1914 reprezintă perioada în care ideologul poporanismului și-a forjat imaginea publică, în care cariera lui Stere se afla nu doar în plin avânt, dar mai cu seamă într-o fază romantică, inocentă, a cărei recuperare nu genera automat controverse. Cele trei evocări mai au în comun faptul că pun în evidență postura de profesor al lui Stere, în dublu sens, de universitar, magistrul în sens academic, și de învățător civic, maestru în arta cetățeniei. Cele trei narațiuni sunt, de altfel, concepute exclusiv din perspectiva relației student-profesor și nu se referă decât prea puțin la cariera academică, științifică, a lui Stere. În această relație, afinitățile ideologice sunt mai importante decât cele intelectuale: toți trei contributori i-au fost studenți lui Stere, dar și simpatizanți ideologici, atașați de o manieră sau alta de cercul *Vieții Românești*.

⁵⁹ „Omagiu postum lui C. Stere”, în *Viața Românească*, anul XXIX, nr. 1-3, ianuarie-martie 1937.

Nu întâmplător, ecoul acestei publicații în mediile de tineri intelectuali ai Iașului din primele decenii ale secolului XX și rolul său în formarea unei culturi politice de stânga, progresiste și democratice sunt evidențiate în chiar primul articol, redactat de universitarul Petre Andrei, nu doar fost student, ci și tovarăș politic un timp⁶⁰. Autorul amintește aici de structurarea, în acei ani, în rândurile studențimii ieșene, a două grupări rivale: cei care formau cercul „democraților”, partizani ai cenaclului „Viața Românească” și care se opuneau „taberei” antisemiților, „adepti ai profesorului A. C. Cuza”. În ce-l privește pe Stere, acesta este descris ca o natură dublă: pe de o parte, „exercita o puternică înrăurire asupra studenților, deși el nu s-a amestecat deloc în vâltoarea luptelor studențești”, iar, pe de alta, persoana lui „inspira teamă și admirație în același timp”⁶¹. Din acest motiv, preferatul „studenților democrați” era Ibrăileanu, „mult mai apropiat și care cucerea fără să provoace teamă”.

La catedră, însă, Stere strălucea prin erudiție și forță analitică:

Cursul lui de drept constituțional era pentru studenții de odinioară prilejul unei vaste incursiuni în istoria popoarelor, din care el scotea materialul necesar pentru a arăta cum s-au născut și s-au dezvoltat libertățile omenești. Anglia, țara clasică a constituționalismului, era exemplul viu și concret cu care opera Stere de preferință, arătând ce însemnează lupta unui popor pentru cucerirea drepturilor sale.

Petre Andrei regretă de aceea slaba activitate „științifică” a lui Stere, în ciuda faptului că acesta „pentru prima dată introducea în gândirea românească metoda sociologică de cercetare a realității sociale și politice”. În fapt, crede el, temperamentul lui Stere îl împingea în mod imperios către „lupta de teren”.

Postura de profesor este cu mult mai bine pusă în relief de către evocarea lui Iorgu Iordan⁶². Acesta nu-i fusese decât un student conjunctural lui Stere, în plus, deși simpatizant al cercului de la *Viața Românească*, nu se va implica în activitatea politică propriu-zisă, cu toate că Iorgu Iordan nu uită să arate că se considera un „sterist” și că Stere

⁶⁰ Petre Andrei, „Constantin Stere”, în *loc. cit.*, p. 3-5.

⁶¹ Prezența intimidantă a lui Stere nu era greu suportată doar de către studenții săi, ci și de către „oameni în toată firea”, își amintește P. Andrei. „Mult mai târziu am văzut în odaia lui Stere de la Athenae Palace sau de la Esplanade oameni politici în aceiași postură, în care ne găseam noi în vremea studenției noastre”; *Ibidem*, p. 4; v. pe acest subiect și Ovidiu Buruiană, *Liberalii. Structuri și sociabilități politice liberale în România interbelică*, p. 344 sq.

⁶² Iorgu Iordan, „Constantin Stere, profesor”, *loc. cit.*, p. 45-49.

contribuise „în cel mai înalt grad la formarea conștiinții mele cetățenești”. Ca și în cazul lui Petre Andrei, publicistica lui Stere de la *Viața Românească* îi era cunoscută încă din vremea studiilor sale liceale (revista „se cetea cu pasiune la Internat”, își amintește el). Puțin interesat de conținutul propriu-zis al mesajului, viitorul lingvist îl caută mai mult pe îndrumătorul Stere, pe autorul cuvintelor citite în revista sa favorită, care să autentifice mesajul citit. Îl descoperă, încă de la primul curs, din noiembrie 1908, în plină reprezentatie:

O barbă neagră enormă se prelungea până la brâu, acoperindu-i pieptul și dându-i aspectul unui om posomorât, ochi mari și scânteietori, un păr bogat și de obicei în dezordine, mai cu seamă când își ținea cursul o atitudine de revoltat, veșnic în luptă cu sine și cu alții. Rareori am constatat o potrivire mai deplină între imaginea pe care mi-am făcut-o despre cineva, înainte de a-l fi văzut și înfățișarea lui reală /.../. Răzvrătitul și însetoșatul de dreptate din articolele și mai ales din acele impresionante „cronici interne”, care apăreau în fiecare număr al *Vieții Românești*, nu lepăda nimic din ființa sa sufletească atunci când se găsea în fața studenților.

Iar impresia pe care i-o lasă este mai ales de totală autenticitate. Relația sa cu publicul, oricare ar fi fost acesta, se baza pe acordul dintre conținut și formă și pe limitarea drastică a retoricului. De altfel, sugerează lingvistul ieșean, ca orator, adică „un om care debitează cu mai multă sau mai puțină ușurință lucruri accesibile oricui și într-o formă dacă se poate chiar mai accesibilă, grație formulelor și clișeele stilistice curente”, Stere era modest. Diversele modele de oratorie, „de salon sau de suburbie, atât de apreciate la noi, mai cu seamă după războiu”, nu-l interesau. În fapt, se poate spune că tocmai acest minimalism retoric îi asigura în mod paradoxal interesul audienței:

De aceea, marea majoritate a studenților, printre ei și acei care se considerau așa zicând adversarii lui politici, îl ascultau cu interes și cu emoție. Și tot de aceea, în ciuda imperfecțiunilor sale oratorice și chiar lingvistice (vorbea cu accentul caracteristic al Basarabenilor puternic influențați de limba rusească), era urmărit cu cea mai mare atenție și la întrunirile publice.

Antiretorismul său manifest, efect al „marii și nedezmintitei sale sincerități /.../ îl împiedica, presupunând că ar fi vrut asta, să se prezinte altfel decât așa cum se manifesta și în opera sa de publicist, și anume ca un propăvăduitor al principiilor de legalitate și de dreptate, evident că

pentru toți locuitorii țării, dar în special pentru acei care aveau mai mare nevoie de ele, adică pentru țărănime”.

Este o strategie de succes: discursul capătă astfel conținut, forță, iar actorul, histrionul, cel dispus să se joace pe sine, să se expună public, își pierde din relevanță în raport cu imaginea unui Stere justițiar dezlănțuit. La catedră, militantul Stere nu se preocupă deloc de separarea registrelor de discurs, între civic, politic și epistemic, respectiv, de profesor, militant și ideolog al poporanismului. Pedagog mai curând rudimentar, practica o selectivitate sumară, poate surprinzătoare din perspectiva profilului său ideologic:

Îi plăcea să vadă în student un om apt să priceapă discuțiile cele mai grele și supt raportul înțelegerii propriu-zise și supt acela al cunoștințelor pregătitoare, având, probabil, în minte imaginea studentului rus din vremea tinereții sale. De aceea nu se cobora niciodată la nivelul celor slabi sau mediocri, ci, dimpotrivă, căuta să-i ridice pe aceștia la înălțimea celor buni și foarte buni. Trata chestiile ca în fața unor camarazi mai tineri, nu a unor școlari, pe care să-i iei cu binișorul, utilizând „treptele formale” și alte mijloace pedagogice, născocite mai mult pentru infirmii intelectuali decât pentru oamenii cu adevărat normali. Tot ce-ar fi spus într-o lucrare științifică spunea și de la catedră, chiar dacă unele afirmații și aprecieri cu caracter oarecum personal ar fi dat loc la interpretări greșite /.../ Vorbea cel puțin 1 ½-1 ¾ ore în șir, plimbându-se tot timpul de la ușă la fereastră și înapoi în fostul amfiteatru al Facultății juridice din vechiul local, totdeauna ticsit de studenți (și particulari).

Nici examenele sale nu erau modele de acțiune pedagogică, își amintește Iordan:

Asculta odată zece candidați, câți încăpeau, mai mult sau mai puțin înghesuiți, într-o bancă de cele lungi de pe vremuri. Interogarea dura, de obicei, câteva minute, indiferent de rezultat și chiar când acesta se desena limpede din chipul cum se desfășurau lucrurile.

În același timp, Universitatea i-a oferit lui Stere o tribună și o misiune: de a fi un educator public⁶³. Aceeași imagine o găsim și în

⁶³ „Cine i-a urmărit cu interes și înțelegere cursurile, cine i-a cetit, măcar în parte, studiile, articolele și polemicile din *Viața Românească*, cine a asistat la întrunirile publice, unde vorbea cu aceeași seriozitate și decență ca la universitate, a rămas pentru toată viața un adevărat cetățean, atent la viața semenilor săi, zelos pe drepturile înscrise în legile țării, sensibil la abuzurile administrative și gata să le înfierzeze după cuviință. O

evocarea unui alt student al lui Stere, Demostene Botez: „C. Stere n-a fost profesorul nostru, al celor 20 de studenți din 1914 /.../, ci profesorul tuturor celor care păstrează și azi un patrimoniu de gândire socială și politică...”⁶⁴

La rândul său, Demostene Botez îl proiectează pe Stere mai mult ca un „învățător civic” decât ca un profesor de Drept. Ca și Iordan, precum și ca majoritatea celor douăzeci de studenți de la Facultatea de Drept, care îi frecventau, în 1914, cursurile, pe lângă studenții „ambulanti” („care veneau pentru examene la Iași, cu iluzia că acolo nimeni nu cade”), și el se formase intelectual și politic mai întâi ca un cititor al *Vieții Românești* și al publicistului Stere:

Aproape toți eram formați la școala judecății și ideilor lui. Din clasa 4-a de liceu, cititori ai „Vieții Românești”, își amintește el. De atunci s-au săpat ca-n piatră, în structura mea socială, ideia de libertate, ideia de justiție socială /.../. Le-a săpat cuvântul lui Stere, a profesorului de drept constituțional C. Stere; cuvânt acela dur, smuls din pieptul lui ca dintr-un bloc de stâncă, și credința lui fermă și aprigă.

D. Botez era deja un admirator al lui Stere încă înainte de a-l cunoaște direct: „era admirație umilă, atracție severă și imperativă, dar și o teamă”. Însă impresia sa ca student a fost la fel de puternică. Teatral, dar fără a fi patetic sau afectat, implicat total, mereu în ebuliție, complet dezinteresat de orice formă de neutralitate academică, Stere își transformase catedra în amvon:

Și azi port în urechi glasul ridicat al lui Stere, strigătele lui, revolta lui zguduitoare, când ne-a vorbit despre in justiția votului cen zitar și despre proprietate, garanția ei constituțională și exproprierea pe care atunci o preconiza. La aceste capitole C. Stere era transformat. Pasul îi era mai repede și mai apăsător, vocea mai patetică. Odată, vorbind despre țărani, a început să țipe furios, cu acel glas adânc și cavernos, și să bată cu pumnul în masă. Nu eram noi autorii in justiției. Noi eram aceia care aveam lacrimi în ochi, cei mici, cei care ne juram de-atunci să luptăm pentru o dreptate socială/.../. Atunci, în ședințele acelea, C. Stere făcea mai mult decât profesorat; făcea apostolat.

școală mai bună de civism n-am cunoscut în țara noastră. În acest sens, Stere a contribuit mai mult decât oricare altul dintre contemporanii săi la formarea unei opinii publice vrednică de acest nume.” *Ibidem*.

⁶⁴ Demostene Botez, „Profesorul C. Stere”, în *loc. cit.*, p. 110-112.

Concluzii

Disparația lui Constantin Stere, profesor și rector al Universității din Iași, a făcut obiectul mai multor demersuri publicistice cu caracter necrologic. Evenimentul ca atare pare să fi surprins lumea epocii: pentru mulți, în ciuda succesului romanelor sale, el era mort deja de mult timp, mai cu seamă după ce fusese asasinat în efigie în mai multe rânduri și după ce el însuși se auto-izolase la Bucov. Chiar dacă, în ce privește presa cel puțin, poate fi vorba de o surpriză mai curând jucată, fie și dintr-o nevoie naturală de a crea prin aceasta un efect dramatic, faptul oferă unele indicii asupra caracterului oarecum ieșit din comun al evenimentului, îndeosebi asupra tensiunii care l-a însoțit.

Deja de mai bine de un secol, publicistica necrologică devenise o componentă incontestabilă a scenografiei pe cât de extinse, pe atât de codificate care însoțește evenimentul morții. Navigând între un demers jurnalistic propriu-zis, care implică înainte de toate o formă de obiectivare explicită, și elogiul funebru, gen discursiv derivat din tradiția encomionului clasic, această specie publicistică și-a configurat cu dificultate, oarecum tacit, o stilistică proprie. Diversitatea sa tipologică este în continuare derutantă, de la articole pur informative, la anunțuri cu caracter cvasi-publicitar, la formule stilistice care pot varia de la encomion la pamflet.

Demersul de față și-a propus, mai întâi, plecând de la analiza publicisticii privitoare la dispariția lui Constantin Stere, să reconstituie modul de configurare a necrologului de presă în presa românească interbelică. În al doilea rând, utilizând analiza comparativă a celor două retorici necrologice concurente care domină anii treizeci ai secolului trecut, studiul încearcă să distingă ecourile publicistice ale carierei universitare a lui Stere, felul în care poziția de universitar este proiectată în spațiul public și mizele simbolice ale dispariției unei figuri publice. În fine, este vorba de a deschide o discuție cu privire la calitatea de sursă istorică a demersului necrologic pentru cercetarea trecutului universitar.

Conceput ca o cercetare de arheologie culturală, studiul a urmărit atât structurarea stilistică și intelectuală a conținutului editorial, cât și angajamentele din spatele acestuia. Astfel, pe de o parte, demersul de față a încercat să recupereze lectura pe care o propune cotidianul *Gazeta* acestui eveniment, iar pe de alta să reconstituie pozițiile publicațiilor dominante din anii treizeci ai secolului trecut, îndeosebi ale celor două trusturi rivale, „Universul” și „Adevărul-Dimineța”, referitor la dispariția cunoscutului personaj. În acest demers a interesat cu precădere

diferențele și similitudinile, câmpul de forțe care se structurează în jurul acestui caz, respectiv, tensiunile și conflictele în mediile gazetărești ai anilor treizeci, pe care moartea lui Stere le pune în evidență, și abia în plan secund veridicitatea acestor constructe.

Astfel, pe lângă preliminariile teoretico-istoriografice, demersul s-a structurat în două părți principale. Abordările cotidianului *Gazeta* cu privire la dispariția lui Stere au fost analizate în prima parte, în timp ce demersurile necrologice ale principalelor publicații ale vremii, îndeosebi ale celor două trusturi rivale, „Universul” și „Adevărul-Dimineța”, sunt examinate în cea de-a doua parte.

Utilizată în acest caz ca publicație-referință, cotidianul *Gazeta* a cultivat un tip particular de abordare gazetărească în raport cu presa acelor ani: deopotrivă independent în raport cu principalele curente de opinie din epocă, și moderat (democratic, în termenii timpului!). Cele șase articole care compun dosarul necrologic cu privire la dispariția lui Constantin Stere din acest cotidian aparțin unor genuri publicistice diferite, de la știrea de presă propriu-zisă, lacunară dar și polemică, la tableta memorială. Sub raport stilistic, genul dominant este tableta evocativă, fie în registru afectiv, fie, mai puțin, în registru polemic, justițiar. Reiese de aici un portret în tonalități diferite, dar nu neapărat concurente, care are în centru ideea de reabilitare a personajului prin umanizarea sa. Această retorică permite în același timp evitarea oricărei discuții referitoare la colaboraționismul ori opțiunile politice ale lui Stere, încă obiect de aspre controverse în epocă.

Tema principală a celor șase articole care fac referință la Stere este injustiția. Complementar cu aceasta este tema rezistenței. Marginalizat, stigmatizat, ostracizat pentru convingerile sale, Stere este o statuie a nedreptății, dar și un mare luptător. Registrul stilistic principal este cel afectiv. Subiectivitatea este asumată. Pe de o parte, redacția vorbește oarecum în locul lui Stere. Iar pe de alta, este un Stere extras sferei publice: intim, uman, deci în afara discuțiilor privitoare la opțiunile sale publice.

Pentru redacția cotidianului *Universul* însă, miza este complet diferită. Aflat într-o acerbă dispută cu trustul „Adevărul-Dimineța”, ziarul vrea să evite transformarea morții lui Stere, văzut ca apropiat de acest trust, într-un prilej de recuperare a acestuia. Ziarul este tentat deci să reducă pe cât posibil vizibilitatea evenimentului. Prin urmare, moartea lui Stere este anunțată într-o notiță abia lizibilă în interiorul publicației, în termeni neobișnuiți pentru o asemenea informație, mai curând proprii unui pamflet. Totuși, în ciuda acestei retorici, fie din pudoare, fie din

oportunism (dificultatea de a lupta cu emoția publică), *Universul* manifestă o anume rețineră.

De partea cealaltă, în publicațiile editate de trustul „Adevărul-Dimineța”, regăsim pe lângă un angajament stilistic de substanță, în care se amestecă elogiul funebru cu filipica și evocarea memorială, o vizibilă tentație de instrumentalizare. Pentru *Adevărul*, dispariția lui Stere este mai ales un prilej de ripostă la adresa rivalilor de la *Universul*. Astfel, timp de o săptămână, cotidianul far ar stângii românești își mobilizează redactorii și colaboratorii, de la Petre Pandrea la Demostene Botez, Mihail Sevastos, George Călinescu sau Șerban Cioculescu, pentru a pune în scenă alegoria unui destin fulgurent, expresie tragică a conflictului între omul excepțional și mediul potrivit, victimă a resentimentului generat de inferioritate. Astfel că, în așteptarea evaluării, sigure și drepte, a posterității, care, în opoziție cu prezentul, se arată a fi singurul judecător comprehensiv, drept, imparțial, al unei mari conștiințe, este urmărită nu atât reconsiderarea carierei politice a lui Stere (aceasta este cvasi-ignorată), cât mai ales evidențierea omenescului, a dramatismului unei existențe, inclusiv, ca formă de rebeliune permanentă.

Registrul dramaturgiei funebre se distinge în modul în care este tratat publicistic evenimentul, din care nu lipsesc intriga, gradarea acțiunii și efectele stilistice puternice, lirismul, indignarea și retorica ofensivă, reveria evocativă și chiar un intens patos vaticinar. Antiteza și contrapunctul sunt cele două tehnici favorite în acest demers. Ceea ce pare a fi necrologul de presă propriu-zis este conceput în jurul meritelor literare ale lui Stere: ca teoretician al poporanismului, ca fondator și publicist al *Vieții Românești* și îndeosebi ca romancier (comparat cu Zola). Este recunoscută de asemenea calitatea ca luptător pentru „realipirea Basarabiei”, dar aceasta apare detașată de acțiunea sa politică.

Alte publicații, în schimb, chiar dacă nu renunță cu totul la tonul combativ, preferă registrul omagial moderat, fie sub forma unui demers evocativ, fie în cadrele unui de evaluare. În revista *Reporter*, de exemplu, articolul lui Eugen Ionescu, „Constantin Stere”, este destul de nuanțat, deși construit din paradoxuri și tușe tari. Nota elogiativă este completată de o încercare de a-l situa istoric și psihologic pe Stere în lumea pe care a traversat-o. Cheia lecturii sale este centrată în jurul naturii tragice a lui Stere, în același timp, prin recuperarea literară a experienței „furtunoasei sale vieți”, o sursă a autenticității sale ca scriitor.

Revista pe care o fondase el însuși, *Viața Românească*, este singura care, într-un număr triplu, îi consacră câteva articole celebrării memoriei universitarului Stere. Aceste evocări, concepute exclusiv din perspectiva

relației student-profesor, pun în lumină postura de profesor al lui Stere, în dublu sens, de universitar, magistrul în sens academic, și de învățător civic. În plan secund, însă, distingem importanța afinităților ideologice și rolul jucat de cercul *Vieții Românești* în lumea ieșeană din anii premergători Primului Război Mondial.

În ce privește conținutul producției necrologice este ușor de observat că, lăsând la o parte unele referiri sumare, atât cariera politică, dar și activitatea universitară sunt relativ ignorate în aceste demersuri. Cariera politică era un teren minat, orice referință explicită la aceasta putând alimenta atacurile adversarilor. În schimb, slaba reprezentare a profilului său de universitar se explică atât prin faptul că Stere însuși se prezenta public mai puțin ca universitar, fiind de altfel suspendat, de ani buni, din această calitate, cât poate și datorită faptului că imaginea publică a lui Stere era aceea de om politic și eventual publicist și mai puțin de profesor.

În ce privește regimul stilistic al necrologului de presă din anii treizeci ai secolului trecut, este cât se poate de ușor de remarcat faptul că, în cazul unor figuri publice, avem un montaj publicistic destul de sofisticat. Este drept că structura acestuia pare să indice dominația orației funebre și a genurilor asociate asupra necrologului ca gen publicistic. Panegiricul, evocarea memorială și chiar pamfletul par a corespunde mai bine intenției de recuperare/apropriere a celui dispărut. De aici tentația dramaturgică, care transformă în mod fatal moartea într-un câmp de luptă, iar necrologul de presă într-un *marker* al fracturilor din spațiul public al momentului. Dificultatea de a găsi tonul potrivit în asemenea circumstanțe este naturală, dar în cazul de față privește deopotrivă absența capacității de obiectivare ca și a celei de impersonalizare estetică, care fac posibilă o lectură depasionată și verosimilă a unei existențe. Fie și din acest motiv, fiabilitatea datelor și valoarea judecăților oferite de această categorie de documente sunt relativ puțin semnificative.

În cazul lui Stere, necrologul de presă lasă locul elogiului postum și evocării memoriale decât situării critice și istorice, fapt care a întreținut imaginea unui Stere-victimă, condamnat etern la salonul refuzaților. Aceasta trebuie să ne atragă atenția asupra relativității judecăților ca și asupra puterii ambigue a cuvintelor. În ciuda acestui fapt, demersul necrologic oferă totuși o perspectivă asupra imaginii publice a lui Stere, îndeosebi asupra influenței sale sociale, a legăturilor și adversităților, deopotrivă. Pe lângă datele biografice uneori de neînlocuit, aceste texte trebuie citite și ca un *marker* al fracturilor din spațiul public al momentului respectiv. Faptul că acest discurs nu joacă aproape nici un rol în configurarea posterității lui Stere nu este neapărat relevant pentru o

concluzie generală, ținând cont de contextul istoric al postumității sale. Evaluarea acestora trebuie făcută însă în raport cu natura lor specifică, care le diferențiază de alte categorii de documente necrologice.

De asemenea, spre deosebire de necrologul administrativ sau academic, în general convențional, expozitiv, necrologul de presă are în primul rând un caracter problematic și adesea polemic. De asemenea, cel puțin în cazul marilor figuri, necrologul de presă implică o formă de adeziune, induce emoție și resemnifică existența celui dispărut. În fine, categoria documentelor necrologice publicistice nu se reduce la necrologul informativ, iar acest fapt nu-i subminează obligatoriu valoarea de sursă istorică. Este adevărat însă că aceasta implică o lărgire a conceptului de document necrologic, mai ales dacă vorbim de o publicistică asociată unui moment puternic emoțional, și desigur distincția dintre necrologul celebrativ și necrologul informativ.

Anexe⁶⁵

I.

Dl. Cons. Stere, grav bolnav/Starea d-sale inspiră îngrijorări/ D. Const. Stere cunoscutul romancier și fruntaș al partidului radical-țărănist se află grav bolnav la locuința sa din Capitală. Din cercuri apropiate ni s-a arătat că starea d-sale inspiră foarte serioase îngrijorări.

(*Gazeta*, sâmbătă, 27 iunie 1936, anul III, nr. 686, p. 6: pe două coloane, în stânga sus, separat de restul paginii, cap de coloană, la rubrica „Astăzi de la 3 la 7” – de fapt, ultima pagină a ziarului; titlu, subtitlu și text cu aldine; material nesemnlat.)

II.

Constantin Stere a murit la Bucov, în singurătatea pe care și impusese de atât vreme. Ultimul cuvânt nu va surprinde pe aceia cari au știut ceti în piatra de granit a acestui suflet peste care s-au abătut toate furtunile. El a cerut să fie dus la groapă fără pompă, vrând și astfel să se deosibească, într-o lume care pune pe deșertăciunea trecătoarelor satisfacții.

Nu vom încerca aici să facem panegiricul lui Stere. Nu e nici locul și mai ales nu e momentul. Ca scriitorul – fondatorul „Vieții Românești” – și ca om politic, Stere nu poate fi judecat azi. Toată lupta lui de-o viață, pe

⁶⁵ Cu excepția unor formulări specifice timpului, ortografia este actualizată tacit.

orice tărâm a fost dusă și orice a voit să înfăptuiască – trebuie să ne impună cel puțin omagiul acesta: să nu tulburăm, cu vorbe – fie ele cât de frumoase – primele clipe ale călătoriei sale fără de sfârșit.

Să respectăm așadar voința lui Stere. Să-l lăsăm să treacă, simplu, dintre noi. Va fi destulă vreme să amuțească patimile și să biruie amintirea omului care a stat în viață dârz.

Ca stânca neclintită sub vremuri, a valurilor trecătoare...

(*Gazeta*, duminică, 28 iunie 1936, anul III, nr. 687, p. 1, la rubrica „Pietricele”, italice, marginea din dreapta paginii; ilustrație foto: portret C. Stere; articol nesemnat.)

III.

C. Stere s-a stins. A căzut eroic pe aceleași poziții pe care a militat o viață întregă, retras, neînțeleș și singur. Dar moartea – Maiestate în fața căreia toate glasurile pătimase trebuie să amuțească – nu a avut darul să-l ferească de o ultimă și supremă injurie. Încă o dată a fost numit trădător!...

În ce a constat trădarea lui Stere și întrucât merita acesta onoarea plutonului de execuție, nu noi vom arăta. Ci însăși M.S. Regina Maria care în Memoriile sale (vol. III, pag. 483) scrie rândurile următoare:

„La urmă primii de Stere, un om greu de primit, un socialist convins care numai leal nu s-a arătat față de noi, dar căruia i se pot ierta multe, FIINDCĂ A AVUT CA SINGUR IDEAL TOTDEAUNA: UNIREA BASARABIEI CU ROMÂNIA.

Când a văzut că intrăm în război alături de Ruși i s-au spulberat firește toate nădejdiile. El e român din Basarabia, și fiind de mai mulți ani surghiunit în Siberia, ura țarismul. VISUL LUI CEL MAI SCUMP s-a înfăptuit deodată în chip cu totul neașteptat astfel că acum nu mai are nimic contra noastră. NU LUPTA ÎN CONTRA PERSOANEI NOASTRE ci a stavilei înfățișate de noi în calea îndeplinirii dorințelor lui. Un om straniu: puternic, entuziast, cam brutal și totodată un visător plin de misticism slav”.

(*Gazeta*, marți, 30 iunie 1936, anul III, nr. 688, pagina 2, coloana din dreapta sus, cap de coloană, rubrica „Mozaic”; nesemnat.)

IV.

Două amintiri răzlețe despre Constantin Stere

Acei cari au stat măcar o oră în intimitatea lui Const. Stere și au avut fericitul prilej să se delecteze ascultând pe defunctul om politic evocând

cu patetism, cu melancolie, cu plasticitate, tot soiul de interesante amintiri, cu greu se vor împăca cu ideea că din sihastrul de la Bucov nu a mai rămas decât un pumn de cenușă găzduit într-o urnă.

Nu am avut favoarea de mă număra printre acei cari au cunoscut în intimitate pe defunctul Const. Stere. Multă vreme am păstrat despre acest om prodigios și enigmatic, cu aparență de ursuz, interiorizat în meditații, imaginea unei personalități a cărei tonalitate sufletească și coloratură intelectuală a însemnat un permanent semn de întrebare.

Omul care fusese hulit și atacat cu înverșunare de unii, slăvit și venerat până la idolatrizare de alții, nu a izbutit să fie multora din generați tânără un om familiar și apropiat.

Dar nu despre această mult controversată și încă neelucidată chestiune, au a se ocupa rândurile noastre.

Folosim trecerea în cele veșnice a autorului ciclului de romane „În preajma revoluției” pentru a evoca fugitiv două amintiri răzlețe și aparent fără legătură.

Amândouă aceste evocări urmăresc însă să contribuie la deplina conturare a personalității lui Stere.

Pe Constantin Stere l-am auzit cinci ani depănând în cadrul unei „causerii”, la un cerc de conferințe a unor prieteni intelectuali, fel de fel de amintiri.

A început greoi, încâlcit, de-abia articulând cuvintele, cu o voce pe jumătate stinsă în care se distingea totuși un limbaj metalic ce în tinerețe trebuie să fi avut o frumoasă amplexare.

Încetul cu încetul vocea câștiga în prestanță, gesturile se rotunjeau cu debitarea fiecărei fraze, amintirile năpădeau tumultoase, dezordonate, pline de sevă și de colorit, calde, vii, animate.

Îmi aduc aminte că în cadrul unei ore, Const. Stere a început să povestească cum a călătorit în tinerețe la Munchen, cum a luat contact la Iași cu socialiștii, cum l-a cetit pentru prima oară pe Marx în închisorile Siberiei și multe altele.

Până la urmă întreaga asistență a fost cucerită de darul profund și totuși clar și colorat cu cari Const. Stere evoca oameni, descria peisagii, explica sisteme de cugetare, făcea – ajutat de o prodigioasă memorie literară, citate din cărțile de literatură și de filozofie.

Peste doi ani l-am întâlnit întâmplător pe C. Stere în Cișmigiu. Întovărășit de doi amici, între cari un preot basarabean.

Am surprins pe autorul lui Vania Răutu vorbind celor doi tovarăși de preumblare despre flori. Parcă îl văd și acum. Cu pletele leonine lăsate în dezordine pe ceafă, cu o pălărie mare de panama, sprijinit cu aere de

boem și de visător într-un baston, Stere vorbea celor doi amici despre farmecul trandafirilor „Mareșal”.

M-am oprit în loc și am ascultat dizertația în aer liber a lui Stere stingherit oarecum că am jucat rolul nepoftit de martor auricular.

Indiscreția mi-a fost răsplătită din belșug.

În fața celor doi partizani cu priviri perplexe, semi-bovine, partizani cari desigur ar fi fost mai bucuroși să audă o anecdotă piperată sau un cancan politic, Const. Stere a avut aristocratica idee să vorbească despre flori.

În decursul celor câteva minute în cari am privilegiul incidental de a-l asculta, Stere a descris cu gingășie poezia trandafirilor, a făcut o scurtă și savantă incursiune botanică (merita îndeosebi să fie fotografiate minele amicilor la auzirea numelor latine ale speciilor) a citat cu glas melodios, ușor voalat un catren dintr-un poet francez despre parfumul și culoarea rozelor. Apoi s-a aplecat și a miroșit discret, petalele fluturânde de vânt.

Puțin câte puțin cercul auditorilor vrăjiți de eudiția și de verva lui Stere s-a înmulțit simțitor. Bărbați femei veniți să respire aerul înmiresmat al Cișmigiului și să admire simfonia de culori a florilor au audiat fără voe un curs asupra trandafirilor, pe care nu știu dacă cei doi auditori îl găseau tot atât de sugestiv și de interesant.

Această scenă prinsă în caleidoscopul ei natural de desfășurare, a significat pentru mine prefața înțelegerii atmosferei spirituale și bibliofilice în care a trăit Stere ultimii a vieții lui sdruncinate în conacul de la Bucov.

Acum florile lui din parcul măiestrit îngrijit, din preajma Ploieștilor, au rămas văduvite de ocrotirea meticuloasă, de cizetura măiastră și delicată a omului cari a aflat la începuturile bătrâneții suprema consolare, în cultura florilor și în evocarea romanțată din fresca de viguros suflu epic și interes documentar „În preajma Revoluției”.

Au rămas îndoliate florile și foile albe, imaculate de hârtie, cari vor aștepta de acum zadarnic pe acela cari a fost romancierul Const. Stere.

(*Gazeta*, sâmbătă, 4 iulie 1936, anul III, nr. 692, pagina a 2-a, rubrica „Cărți-Teatru-Idei”.)

V.

DESPRE romancierul Const. Stere scrie în ultimul număr al revistei „Reporter” și d. Eugen Ionescu.

Prilej, firește pentru o nouă gafă „critică”, de natură să-l fixeze și mai stăruitor în rândul cel mai puțin serioși tineri din „generație”.

Scrie d. Ionescu: „În afară de câțiva tineri ca BLECHER, OSCAR LEMNARRU, MIRCEA ELIADE, care încearcă să vadă în mare, să lărgescă dimensiunile, să spargă cadrele, – TOȚI SCRIITORII NOȘTRI TINERI TRĂIESC ÎN EI ÎNȘIȘI, STERILI ȘI MEDIOCRII NARCIȘI, FĂRĂ SUFLU LARG, FĂRĂ GENEROZITATE”.

Blecher, Lemnaru, Mircea Eliade?!

Pot fi măcar alăturate cele trei nume? Poți susține oare că între Mircea Eliade și Oscar Lemnaru există puntea aceluiași talent, a aceeași capacitate literare? Se poate susține oare că între romanul de grandioasă construcție epică a lui Mircea Eliade și calamburul lui Oscar Lemnaru nu este nici diferență, nici un fel de obstacol?

Să fim serioși! Numai un om profund nesperios ca d. E. Ionescu poate afirma acest lucru. Numai domnia sa poate trece cu buretele peste Lucia Demetrius, Henriette Yvonne Stahl, Ury Benador, Petru Manoliu, Sergiu Dan, Anton Holban și atâția alți scriitori tineri și de talent – clasificați sterili și mediocri – numai de dragul de a-l scoate genial pe Oscar Lemnaru... La naiba! Dacă d. Ionescu nu mai e luat în serios de nimeni, dacă numele său este înmormântat definitiv pentru toată viața noastră literară și dacă se simte copleșit de povara anonimatului în care se adâncește zi de zi să recurgă la alte artificii strategice... De pildă să umble într-un picior pe b-dul Elisabeta sau să se bată cu mere pe Calea Victoriei...

Așa cum l-a denunțat Neagu Rădulescu, în acest coloane fără ca teribilul negativist să sufle cel puțin o vorbuliță...

(*Gazeta*, duminică, 5 iulie 1936, anul III, nr. 693, pagina a 2-a, rubrica „Cărți-Teatru-Idei/Mozaic”, în centru sus, cap de coloană.)

VI.

În fiecare săptămână/de George Adrian/Când l-am văzut, pentru întâia și cea din urmă oară, Const. Stere încetase de mult să trăiască pentru sine. Umbră a celui ce, odinioară, cu prisosință fusese, Const. Stere trăia numai din trecut și pentru posteritate. În omul acesta care își repetase existența cu o seninătate prea prezentă ca să o numim resemnare și prea creatoare ca să fie nesinceră – se întâlneau într-o tacită comuniune, într-un elan colectiv de proporții mistice privirile unei contemporaneități materialmente copleșite de acea uriașă efuziune creatoare, pornită desigur din dorința de a învinge cel puțin astfel, un destin, a cărui ingraturitudine Const. Stere o plătise cu prețul marilor renunțări.

...Și totuși, era în toată acea aparentă înstreinare a lui Stere de actual, o prezență și o muștrare pe care au simțit-o numai cei cari, până în clipa din urmă s-au temut de împăcarea lui Const. Stere cu sine însuși și de regăsirea în viu a unui trecut care, odată turnat în slovă și nemurire, fusese pe deplin răscumpărat.

Circula de la un timp printre amicii lui Stere șvonul că Vania Răutu eroul din „În preajma revoluției” va sfârși ucis de un student. Const. Stere ne-a dat însă, prin moartea sa împăcată, modestă, de unii omenește plânsă, de alții meschin comentată sau trecută sub tăcere, sfârșitul romanelor sale. Vania Răutu nu putea muri decât astfel. Viața sa nefiind o pastişă a unei existențe reale ci însăși retrăirea, resatisfacerea prin epic, a unei existențe ucise printr-o simplă renunțare; nici un desnodământ romantic, nefiresc, nu putea interveni, fără a primejdui valoarea de document a cărții.

Const. Stere nu mai este. Printr-un ciudat proces de funcțiune, Vania Răutu trăiește. Desigur, pentru a răscumpăra, la rându-i, memoria marelui său creator.

Spre deosebire de oameni, eroii cărților cunosc și cultivă grațitudinea...

(*Gazeta*, miercuri, 8 iulie 1936, anul III, nr. 695, pagina 1-a, subsol, rubrică de autor; foto: portret C. Stere.)

**Rien sinon le bien : la mort de Constantin Stere
dans le nécrologe de presse des années trente
(Résumé)**

Mots clefs : *les années trente, nécrologe de presse, célébration posthume, stigma, intellectuels*

La mort du Constantin Stere, figure politique et intellectuelle de la Roumanie des premières décennies du XXe siècle, fait l'objet d'un riche travail nécrologique dans la presse roumaine de l'époque. Ce fait a-t-il représenté une chose de significatif concernant la construction de la postérité de Stere ? A la fois biographie rétrospective, démarche d'évaluation critique et genre rhétorique, le nécrologe de presse représente une ressource historique précieuse sur le passé universitaire, aussitôt qu'apporte documentaire direct et que source narrative d'arrière-plan. Peut-on esquisser à partir de l'analyse de cette production un portrait posthume de ce personnage dont la vie et l'amplitude sont encore si mal connues ?

C'est un regard sur le processus de configuration de ce catégorie discursive dans la presse roumaine des années trente du XXème siècle que cette démarche propose d'abord. Au-delà de la prouesse rhétorique, il s'agit donc de classer les genres discursifs impliqués, les moyens et les thèmes, les positionnements et ses motivations, afin de les situer dans leurs contextes. Du même, en se penchant aussi bien sur la forme que le contenu, discerner le champ de forces, les tensions et les fractures dont la disparition de C. Stere les met en évidence, l'étude a comme objectif de clarifier le rôle joué par le nécrologe dans la configuration de la postérité de cette figure historique. Enfin, puisque l'horizon théorique de cette approche est en pleine construction, il n'est pas sans importance d'avancer une discussion plus systématique sur le nécrologe de presse en tant que source historique de l'histoire de l'université et ensuite sur les rapports de ce champ de recherche avec l'histoire culturelle.

L'exposée est organisée en trois séquences. Outre quelques considérations théoriques, une partie est consacré à la présentation du dossier nécrologique du quotidien *Gazeta*, l'une de plus indépendante publication de l'époque, lorsque les approches des principaux journaux de la Roumanie de l'entre-deux-guerres, *Adevărul* et *Universul*, sont prisent en compte dans la troisième partie.

Apparemment, au moins au début, pour le quotidien *Gazeta*, la mort de l'ancien militant et journaliste ne cache pas aucun enjeu. Néanmoins, on peut être surpris par le fait que même les informations primaires sont visibles conçues dans une logique adversative. Ainsi, la personnalité de Stere est figurée habituellement comme une victime, bien que sans nommer les coupables. Ensuite, en le projetant dans des postures attachantes, lyriques et réflexives, c'est bien l'humanisation du personnage qu'on cherche. Enfin, il faut remarquer dans la position de ce journal, une relation assez raisonnable entre les articles informatives et les articles en hommage.

Par contre, en pleine guerre, commercial autant qu'idéologique, les publications des principaux groupes de presse de l'époque, « *Adevărul-Dimineța* » et « *Universul* » adoptent ouvertement une position nettement plus normative. Rendre hommage au disparu et combattre les adversaires à tout prix sont des gestes intimement liés. Ainsi, pendant une semaine, le journal *Adevărul*, la publication la plus influente de la gauche démocratique roumaine des années trente, consacre quotidiennement plusieurs articles à la personnalité de Stere. Signées par des figures intellectuelles et critiques de l'époque, on y mélange l'éloge funèbre avec la notice informative, la philippique en vitriol avec l'évocation lyrique. Mettre en scène l'allégorie d'un destin fulgurant, une tragique expression du conflit entre l'homme exceptionnel et le milieu hostile, victime du ressentiment, à l'attente de la postérité qui seule sera le bon juge, semble être le premier niveau de cette démarche.

De sa part, le quotidien *Universul* fait preuve d'un positionnement plus équivoque. Afin d'éviter toute récupération du disparu par les adversaires, le message doit être suffisamment pugnace. Toutefois, ce discours ne doit pas

aliéner son public (particulièrement de Bessarabie) attaché à la mémoire de celui qui était considéré comme l'un des architectes de la récupération de la Bessarabie. C'est un choix qui se concrétise dans quelques énonces allusives et une notice informative à la limite du pamphlet et moins visible graphique. Stere reste donc toute simplement un traître et le compagnon de route de l'ennemi du peuple.

Pour conclure, on doit observer au préalable que la mort de Stere est devenue un terrain d'affrontement entre les principaux journaux de l'époque, *Adevărul* et *Universul*. C'est d'ailleurs manifestement le fait que le nécrologe semble être un marker des fractures du monde de la presse roumaine de cette époque. Il n'est pas donc surprenant que, à l'exception des trois contributions des anciens étudiants, incluses dans la revue *Viața Românească*, tandis que le nécrologe informatif est structuré autour des mérites littéraires de Stere, aussi bien en tant que publiciste et théoricien du poporanism et qu'auteur de la série romanesque, « În preajma revoluției », sa carrière universitaire reste presque complètement ignorée. En même temps, cette production, si contradictoire soit-elle, ouvre une perspective, d'un part, sur les mécanismes d'évaluation sociale par la presse, particulièrement, sur les aléas de cette évaluation en tant que processus soi-disant spontané, et, d'autre part, sur le poids du capital intellectuel dans ce processus.